

Duhovni razvoj djeteta u odnosu na psihosocijalnu teoriju razvoja E. Eriksona i kongnitivnu teoriju razvoja J. Piageta

Fabijan, Marijana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology in Đakovo / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:120:627480>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU KATOLIČKI
BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

**DUHOVNI RAZVOJ DJETETA U ODNOSU NA PSIHOSOCIJALNU TEORIJU
RAZVOJA E. ERIKSONA I KOGNITIVNU TEORIJU J. PIAGETA**

Diplomski rad

Mentor: Doc. dr. sc. Josip Bošnjaković

Student: Marijana Fabijan

Đakovo, 2021.

Sadržaj

SAŽETAK.....	1
SUMMARY	2
Uvod.....	3
1. Duhovni razvoj.....	5
1.1. Uloga vjeroučitelja i odgojitelja.....	6
1.2. Važnost roditeljske uloge	9
1.3. Obiteljska uloga u odgoju djece	11
2. Razvoj djeteta.....	12
2.1. Marija kao savršeni primjer.....	14
2.2. Roditeljski stilovi ponašanja i dječja psihosocijalna prilagodba.....	15
3. Razvoj djeteta prema J. Piagetu i E. Eriksonu	16
3.1. Kognitivni razvoj djeteta prema Jean Piagetu.....	17
3.1.1. Piagetova četiri razvojna razdoblja	17
3.1.2. Razvoj duhovnosti po etapama razvoja Jean Piageta.....	22
3.1.3. Senzomotoričko razdoblje i duhovnost	23
3.1.4. Predoperacijsko razdoblje i duhovnost	24
3.1.5. Konkretno razdoblje i duhovnost	25
3.1.6. Formalno razdoblje i duhovnost.....	26
3.2. Psihosocijalni razvoj djeteta prema Eriku Eriksonu	26
3.2.1. Pojam identiteta.....	27
3.2.1.1. Vjerski identitet	28
3.2.1.2. Društveni identitet	29
3.2.2. Psihosocijalni razvoj djeteta od rođenja do 12 godine	30
3.2.2.1. Bazično povjerenje – bazično nepovjerenje.....	31
3.2.2.2. Autonomija – sram	33

3.2.2.3. Inicijativa – krivnja	34
3.2.2.4. Marljivost – osjećaj manje vrijednosti	35
4. Novija teorija razvoja	36
4.1. Nastanak Montessori pedagogije	36
4.2. Montessori metoda	37
4.2.1. Primjer igre po Montessori metodi.....	39
4.2.2. Sličnosti i razlike u pristupu rada na duhovnosti djece prema Piagetu, Eriksonu i Montessori.....	41
Zaključak.....	42
Literatura	45

SAŽETAK

Cilj ovoga rada je ukazati kolika je važnost duhovnosti u razvoju djece. Kako bismo što bolje razumjeli proces razvitka djeteta, prvo smo se morali upoznati s dječjom razvojnom psihologijom da bismo mogli na primjeren način govoriti o duhovnosti koja bi djetetovim mogućnostima razumijevanja bila prilagođena. Upravo iz toga razloga usredotočili smo se na Jean Piageta i Erika Eriksona, koji su uz pomoć vještine promatranja dječjeg ponašanja detaljno opisali rast i razvoj djece kroz nekoliko etapa koje su u nastavku opisane i povezane s duhovnošću. Činjenicu da je duhovnost neizostavna u dječjem razvoju spominje nam i Marija Montessori koja je bila liječnica i katolkinja koja nam je donijela novu, još razvijeniju pedagogiju djece tzv. Montessori pedagogija. Ova vrsta pedagogije temelji se na znanstvenom promatranju spontanog učenja i razvijanja djece gdje se potiče samostalnost. S obzirom na to da je ova metoda prihvaćena od strane stručnjaka posvećenih odgoju djece, ali i same djece i roditelja ona se aktivno provodi u vrtićima i osnovnim školama.

Ključne riječi: duhovnost, kognitivni razvoj, psihosocijalni razvoj, obitelj, škola, Montessori pedagogija.

THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE CHILD IN RELATION TO THE PSYCHO-SOCIAL DEVELOPMENT THEORY OF E. ERIKSON'S AND THE COGNITIVE THEORY OF J. PIAGET

SUMMARY

The aim of this paper is to point out the importance of spirituality in children's development. In order to better understand the process of child development, we first had to get acquainted with child developmental psychology in order to be able to talk in an appropriate way about spirituality that would be adapted to the child's ability to understand. It is for this reason that we focused on Jean Piaget and Erik Erikson, who, with the help of the skill of observing children's behavior, described in detail the growth and development of children through several stages that are described below and related to spirituality. The fact that spirituality is indispensable in children's development is also mentioned by Maria Montessori, who was a doctor and a Catholic who brought us a new, even more developed pedagogy of children, the so-called Montessori pedagogy. This type of pedagogy is based on the scientific observation of spontaneous learning and development of children where independence is encouraged. Given that this method is accepted by experts dedicated to the upbringing of children, but also the children and parents, it is actively implemented in kindergartens and primary schools.

Keywords: spirituality, cognitive development, psychosocial development, family, school, Montessori pedagogy.

Uvod

Tema ovoga rada odnosi se na područje razvojne psihologije koja uključuje kognitivnu teoriju razvoja Jean Piageta i psihosocijalnu teoriju Erika Eriksona. Poseban osvrt na razvoj djeteta u ranom djetinjstvu opisan je kod Piageta. Opisati ćemo četiri razvojna razdoblja koja su tematski povezana s duhovnosti. Svako razdoblje je vezano za određenu dob djeteta. U prvom dijelu rada upoznat ćemo se sa duhovnim razvojem djeteta i istražiti kakav utjecaj ostvaruju roditelji odnosno skrbnici, vjeroučitelji i okolina u razvitku djetetove duhovnosti.

Duhovnost je neizbježna u razvoju djeteta i ima važnu ulogu u svakom razdoblju odrastanja. S obzirom na to da je razvoj djeteta sustavan proces, djetetu se kod razvoja duhovnosti mora pomoći na način da roditelji odnosno skrbnici, obitelj, prijatelji i škola, kao neizostavna odgojno-obrazovna ustanova, aktivno produbljuju vjeru i proširuju znanje. Vjeroučitelji su ovdje neizostavni učitelji koji će uz kontrolu i pratnju rada svakog učenika pružiti pomoć koja im je potrebna. Da bi pomoć bila prikladna, potrebna je prilagodba djetetovim sposobnostima, mogućnostima i dobi kako bi djeca sustavno razvijala svoje znanje.

U drugom dijelu rada govoriti ćemo o dječjoj psihosocijalnoj prilagodbi i njegovom razvoju. Uloga majke je neizostavna, shodno tome, poseban naglasak ćemo staviti na važnost njezine uloge, pogotovo u djetinjstvu koje obuhvaća najraniji period odrastanja. Dijete se kroz svoje odrastanje razvija postupno odnosno, kako bi Piaget rekao, po razdobljima koja će biti detaljno opisana u radu. S vremenom, na odrastanje počinju utjecati socijalne vještine koje se stječu već u najranijem djetinjstvu. Opisati ćemo i roditeljske stilove ponašanja i dječju psihosocijalnu prilagodbu gdje će biti opisana važnost roditeljskog odgoja, njihovog ohrabrivanja i pohvale prilikom pravilno obavljenog zadatka, to bi bio pozitivan vid pravilnog roditeljskog odgoja i stila ponašanja koji je poželjan u odgoju stoga omogućuje djetetu pozitivnu psihosocijalnu prilagodbu. Međutim ovdje postoji i jedan negativan vid koji roditelji često znaju upotrebljavati, a to je miješanje u dječje postupke u igri na način da roditelj prijevremeno rješava zadatak i ne dopušta da dijete samo zaključuje i pronade način kako doći do rješenja.

U trećem dijelu rada povezati ćemo pojam duhovnosti u svim razvojnim razdobljima koje nam donosi Piaget. Spomenuti ćemo senzomotoričko, predoperacijsko, konkretno i formalno razdoblje te ukazali na važnost postepenog i djetetu prilagođenog načina odgoja. Ovdje imamo raspon od novorođenčeta pa sve do odrasle osobe, s tim da smo se mi fokusirali

na razdoblje do djetetove šeste godine razvoja. Spomenut ćemo Eriksona i djetetov psihosocijalni razvoj, kao i pojam identiteta gdje ćemo se osvrnuti na vjerski i društveni identitet.

U četvrtom razdoblju opisati ćemo krizu identiteta u dva dijela. Prvo ćemo nabrojati sve vrste identiteta kako bismo se upoznali sa samim pojmom, a zatim ćemo ih razdijeliti na dva dijela. Govoriti ćemo o vjerskom identitetu i o raznim kulturološkim i vjerskim aspektima, kao i o važnosti poštovanja prema drugim vjorama i religijama. Također ćemo spomenuti i Crkvu kao zajednicu vjernika. Kod društvenog identiteta ćemo se osvrnuti na trenutnu situaciju u kojoj se nalazimo te opisali njezinu problematiku koja je vezana za pandemiju.

U petom poglavlju posebno se istaknuti ćemo jednu od najnovijih metoda teorije razvoja – tzv. Montessori metoda. Ova metoda ima dosta sličnosti s Piagetovim opisom razvoja djeteta. S obzirom da je ova metoda vrlo iscrpna i prikazuje nam brojne primjere rada s djecom, dva primjera biti će posebno istaknuta u radu, kako bismo prikazali način na koji Montessori pedagogija uči djecu vrijednostima, i što je najbitnije, uključuje duhovnost i prikazuje njezinu vrijednost u odgoju djece.

1. Duhovni razvoj

Svaki kršćanin koji ozbiljno shvaća svoj duhovni život trudi se kako bi ga razvio i kako bi odgovorio na Božji poziv. Važno je da je duhovnošću prožeta čitava stvarnost čovjeka kako bi kršćanin upoznao trojedini život i svoju pozornost usmjerio ljubavi prema Bogu i bližnjemu. To ćemo najbolje učiniti ako naš život bude primjer drugima i ako živimo vjeru.

Jedan od najutjecajnijih katoličkih teologa 20. stoljeća., Hans Urs von Balthasar približava nam pojam duhovnosti. Duhovnost bi trebala prožeti sve naše postupke u životu, biti u središtu i usmjerena na druge. Kako bi bila konkretan primjer drugima, treba biti prisutna u svakodnevnom životu postupcima i odlukama usmjerenim na približavanje Bogu.

Ukoliko govorimo o duhovnosti kao o općem pojmu tada je zanimljivo za istaknuti Hans Urs von Balthasarovu teoriju koja kaže da je duhovnost «temeljni stav čovjeka i stil života koji proizlazi iz nazora na svijet», nadalje Balthasar daje dodatno objašnjenje te formulira svoju teoriju kao »aktivnu i habitualnu određenost života, vođenu temeljnim životnim odlukama«. Autor J. Mamić prelazi na kršćansko poimanje duhovnosti te nalazi shodnim kazati zajedno s von Balthasarom kako je kršćanska duhovnost «subjektivno shvaćanje dogmatike» ili kako će on to odmah interpretirati »riječ Božja koja nije samo shvaćena nego življena«.¹ Možemo uočiti da se pojam duhovnosti značajno razvio u odnosu na vrijeme kada se tek počinjalo govoriti o duhovnosti. Zbog toga danas možemo govoriti o višestrukoj podjeli duhovnosti: duhovnost svećenika, redovnika, laika, obitelji itd., međutim svi zajedno čine jednu veliku zajednicu.

Važno je shvatiti što je duhovni razvoj, te razumijeti kakvu on ima ulogu u našem životu kako bismo se mogli približiti Bogu, biti Njemu slični. To ćemo najbolje učiniti ako živimo Božju riječ, pogotovo ako se svakodnevno susrećemo sa živom Riječju. Upravo na taj način ćemo najbolje ostvariti svoj kršćanski život. „Duhovni život u kršćanskom smislu znači nasljedovanje Krista i suobličenje Kristu snagom milosti Duha Svetoga. Praksa kršćanskog života uključuje vježbanje kršćanskih kreposti (vrlina) i stvaranje životne sinteze, utemeljene na evanđeoskom zakonu ljubavi. Kršćanska duhovnost je duhovnost u svijetu, preobražavanje humanoga, koje proizlazi iz sveopćeg poziva kršćana na svetost. To je ujedno duhovnost zajedništva, mistika iskustva Boga u zajednici, koja ima svoj izvor i nadahnuće u otajstvu

¹Usp. J. MAMIĆ, Duhovnost u vjesniku Đakovačke i biskupije, u: *Diacovensia* VI.(1998)1, 194-225., 198.

Trojedinoga Boga.“² Bog osnažuje našu vjeru, pomaže nam širiti ju po cijelom svijetu, stoga su kršćani pozvani evangelizirati sve ljude neovisno o dijelu svijeta u kojemu žive. Danas se mnogi nisu imali prilike susreli sa živom Riječju iz razloga što žive u nerazvijenim sredinama, kojima je potrebno krštenje koje predstavlja uvod u kršćanski život.

„Duhovni se život rađa u kršćaninu po sakramentu krštenja. Ono je upravo temelj cjelovitog kršćanskog duhovnog života. Po njemu se kršćanin ucjepljuje u Krista, postaje Božjim djetetom i članom Crkve, postaje dionikom Kristovih milosti i nadnaravnog života.“³ Nakon krštenja dijete se odgaja u katoličkoj vjeri i postepeno se razvija duhovni život djeteta.

„Duhovnost je razvijanje i oblikovanje te dimenzije odnosa prema transcendentnoj stvarnosti u životu pojedinca i zajednice. Duhovnost je dimenzija bitka, koju ljudi primaju od okruženja u kojemu odrastaju i žive.“⁴ Duhovni život prvenstveno upoznajemo unutar obitelji, a kasnije ga nastavljamo u školi, na fakultetu a kasnije i u svojoj obitelji.

Nadalje Balthasar koji se počeo intenzivno baviti s pojmom duhovnosti u vrijeme kada je kršćanstvo pokušavalo ostvariti dijalog s ateizmom dao je zanimljiv pogled na razlikovanje duhovnosti: „a) duhovnost u općem smislu, koja se artikulira u svjetskim religijama, ali i filozofskim školama, osobito onima iz razdoblja antike, a koja povezuje kršćane sa svim ljudima, i b) duhovnost u kršćanskom smislu, gdje univerzalna duhovnost u i po Isusu Kristu dobiva novo utemeljenje i značenje te se tako transformira u specifično kršćansku interpretaciju duhovnosti.“⁵

1.1. Uloga vjeroučitelja i odgojitelja

Važnu ulogu u duhovnom životu djeteta igraju i vjeroučitelji. Oni prvenstveno imaju odgojnu ulogu u školi, a isto tako vjeroučitelji imaju važnu ulogu produbiti vjeru djeteta, te prenijeti kršćanske vrijednosti. Kako bi to učinili moraju motivirati djecu, koristiti razne didaktičke i metodičke metode. Također vjeroučitelji se moraju upoznati s njima, prilagoditi se njihovim sposobnostima i dobi. Tu se podrazumjeva da vjeroučitelji moraju imati vrline

² A. T. FILIPOVIĆ, Vjeronauk i promicanje duhovnog razvoja učenika u ozračju novog interesa za duhovnost, u: *Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, 11(2017)., 128.

³ R. PRKACIN, Teologija duhovnog života Duhovni život po Duhu Svetome, u: *Obnovljeni život* (60)2(2005)., 195.

⁴ A. T. FILIPOVIĆ, Vjeronauk i promicanje duhovnog razvoja učenika u ozračju novog interesa za duhovnost, 129.

⁵ *Isto*

kao što su strpljivost u radu, komunikacijska sposobnost, empatiju, a sve to podrazumjeva odvajanje vremena za pripremu rada s učenicima i angažmana oko djece. „I sama djelatnost poznavanja i odgoja može postati mjesto iz kojega izvire duhovnost i put kojim se ide prema duhovnosti. Evanđelje pokazuje tu perspektivu riječima: »Tko god primi ovo dijete u moje ime, mene prima. A tko mene prima, prima onoga koji me je poslao. Doista, tko je najmanji među vama svima, taj je velik!« (Lk 9,48). Učiteljima i odgojiteljima Bog pomaže da u srcu istinski humanizirajućeg odgojnog odnosa iskustveno dožive njegovo aktivno prisustvo. Za njih se duhovnost ne ostvaruje pokraj nego usred njihovih svakodnevnih zadaća.“⁶ Stoga je vrlo bitno da osoba koja ima ulogu odgajatelja ima sve prikladne pripadajuće vrline koje su prethodno opisane kako bi prikladno mogle obnašati svoju funkciju.

„Duhovnost je prema tome više od obične religioznosti; tiče se iskustvenog dijela kršćanske vjere, njezina ukorjenjenja u osobnosti, njezine sposobnosti da dodirne sva područja života.“⁷ Svaka bi osoba trebala u svom životu duhovnost obogaćivati u svim područjima svoga života, od obitelji pa sve do radnoga mjesta.

„Uloga duhovnosti u odgoju i obrazovanju osobito je područje interesa i rasprava stručnjaka. Odgoj i obrazovanje koji potiču i promiču cjelovit razvoj ljudske osobe, uvodeći u kulturu i osposobljavajući za život, nužno uključuju uvažavanje, ali i promicanje duhovnog razvoja osobe.“⁸ U današnjem društvu možemo primijetiti nedostatak istraživanja pozitivnog utjecaja na razvoj učenika. Zanimanje za duhovnost i proučavanje istog pruža pozitivne rezultate u svakom području čovjekovog djelovanja od medicine pa sve do socijalnih ustanova. Škola kao odgojna ustanova ima veliku ulogu u odgoju i promicanju etičnosti. Vjeronauk u školama pridonosi razvoju učenika i pomaže da lakše dođu do odgovora na egzistencijalna pitanja koja im se nameću u svakodnevnom životu. S obzirom na to da su djeca u školama u razvoju, važno je da steknu osjećaj samopouzdanja i odgovornosti. Od ranog djetinjstva poželjno je pružati im razne sadržaje koji bi bili obogaćeni duhovnim materijalima kako bi potaknuli na formaciju osobe, i kako bi izgradili osobu koja s vremenom postaje neovisna, sama stvara zaključke, uči biti odgovorna i uspješno rješava problemske zadatke na koje nailazi.

⁶ J. SCHEPENS, Duhovnost vjeroučitelja, u: *Kateheza* 29(2007)1., 62.

⁷ *Isto*, 55.

⁸ A. T. FILIPOVIĆ, Vjeronauk i promicanje duhovnog razvoja učenika u ozračju novog interesa za duhovnost, 134.

„U kontekstu škole (nastavnih predmeta, izvannastavnih aktivnosti te ukupnoga života i djelovanja škole) mnogi su načini suočavanja s pitanjima smisla i vrijednosti, spoznavanja etičko-moralnog utemeljenja djelovanja, učenja odgovorne prosudbe i spremnosti na preuzimanje društvene odgovornosti. Brojne situacije i iskustva ljudskog života s kojima se susreću već i učenici, bilo neposredno, bilo posredno, pobuđuju takva pitanja: rođenje, smrt, strah, krivnja, neuspjeh, ljubav, sreća, napredak, pravda, siromaštvo, rat i slično. Riječ je o iskustvima koja stavljaju u pitanje i pred pitanje život u cjelini. Isključiti duhovnu i religioznu dimenziju takvih pitanja značilo bi osiromašenje čovjeka. Škola i nastava, koja želi pomoći djeci i mladima nositi se sa životnim situacijama, ne može zanemariti duhovnu i religioznu dimenziju pojedinačnoga i zajedničkog ljudskog života.“⁹ U školi se učitelji susreću s raznim kulturama, drugim vjerskim opredjeljenjem i s različitim načinima odgoja te stoga svaki učitelj mora imati jedinstveni pristup svakom učeniku. Vrlo je važno imati strpljenja u radu s djecom, služiti se s jednostavnim načinom izražavanja te ga pohvaljivati u postignutim ciljevima. Poželjno je ohrabrivati dijete i poticati ga na samostalnost. Ni u kom slučaju dijete se ne smije omalovažavati, izbjegavati ili manipulirati s njime, niti isticati bilo kakvu različitost u odnosu na drugu djecu, bilo vjersku, kulturnu, boju kože ili različitost po spolu.

„Zadaća je školskog vjeroučitelja ponuditi školi svoj specifični odgojno-obrazovni doprinos. Školske se vjeroučitelje danas prvenstveno promatra kao »nastavnike«, a ne kao »predstavnike Crkve«.“¹⁰ U radu s učenicima važno je postupno upoznavanje i postavljanje cilja koji će biti postignut na kraju nastavnog sata. Vjeroučitelj bi morao biti upoznat s nastavnim planom i programom kao i sa sadržajem vjere koju predaje. Poseban doprinos kvalitetnijem izvođenju nastavnog sata su komunikacijske vještine s kojima raspolaže vjeroučitelj, kao i prezentacijske vještine koje mu pomažu razviti različite načine prenošenja znanja učenicima.

„Oni se sami također, barem u prvome stupnju, smatraju prvenstveno članovima školske zajednice. S druge strane šalje ih Crkva te se trebaju osjećati povezani sa zajednicom vjernika. Među svojim kolegama, učenicima i roditeljima, školski su vjeroučitelji pozvani osvijetliti humanizirajuće i promicateljske poticaje na kulturnom i socijalnom planu, a to su poticaji koji proizlaze iz religija, posebice iz kršćanstva.“¹¹ Važno je istaknuti kako djeca i odrasli imaju drugačiji pogled na vjeru, na drugačiji način shvaćaju i drugačije razumiju

⁹ A. T. FILIPOVIĆ, Vjeronauk i promicanje duhovnog razvoja učenika u ozračju novog interesa za duhovnost, 134.

¹⁰ J. SCHEPENS, Duhovnost vjeroučitelja, 62.

¹¹ *Isto*

svijet, stoga je potrebno prilagoditi se njihovom načinu razmišljanja i mogućnostima razumijevanja.

„Povezanost tijela i duševnog života najočitija je odmah nakon rođenja. U odnosu su s okolinom, koje dijete ostvaruje i putem odaziva i doživljaja svoga vlastitog tijela, ono gradi i upoznaje svoje duševne procese.“¹² Poželjno je djeci ukazivati o važnosti duhovnosti već u prvim godinama života. Djeci su roditelji, skrbnici ili druge „roditeljske“ figure najveći uzor i samim time oni imaju najvažniju odgojnu funkciju. Poznato nam je da djeca preuzimaju navike svojih roditelja, stoga je vjerojatnije da će dijete biti privrženije duhovnosti ukoliko su roditelji posvetili određeni dio vremena kako bi ukazali na važnost duhovnosti u njihovom životu za razliku od onih roditelja koji zanemaruju duhovnost. Kod djece se rijetko uzima u obzir da su ona i duhovna bića.

„Po duhovnoj dimenziji čovjek ima razum koji traži istinu, ima glas savjesti preko kojega može čuti glas Božji. Zahvaljujući svojoj duhovnoj dimenziji čovjek ima slobodnu volju i zato je odgovoran za svoja djela.“¹³ S obzirom na to da je svaka osoba svjesna svojih djela, važno je da ona budu usmjerena prema razvitku i produbljivanju duhovnog života.

1.2. Važnost roditeljske uloge

U razdoblju djetetovog odrastanja iznimno je važna roditeljska uloga odgojitelja. Oni su ti koji moraju naglašavati važnost duhovnog života i naučiti dijete koliki utjecaj u njihovom životu ima duhovnost. To će najbolje učiniti ako dijete vidi od roditelja kako oni žive duhovnost. Dijete će primijetiti koliko vremena roditelji odvajaju kako bi se posvetili molitvi. Ukoliko dijete ima braću i sestre oni također mogu biti velika podrška, ali ne samo podrška, već samim sudjelovanjem u molitvi oni pružaju pomoć i svojim roditeljima u odgoju.

Kako bismo bolje razumjeli koliku ulogu ima obitelj u duhovnom životu djeteta navesti ćemo nekoliko primjera koji će odigrati važnu ulogu u djetetovom životu. Npr. kada roditelji čine znak križa i svi zajedno sudjeluju u zajedničkoj molitvi za stolom u vrijeme

¹² Z. GRUDEN, V. GRUDEN, *Dijete, škola, roditelj*, Zagreb, 2006, 11.

¹³ M. NIKIĆ, Suvremena duhovnost mladih između tradicije i nove religioznosti, u: *Diacovensia* XVI(2008.)1-2., 117.

ručka, dijete to s vremenom usvaja i integrira u svoj život. Ako su djetetovi roditelji sljedbenici religije islama, odnosno Muslimani, dijete će biti učeno vjerskim istinama te odgajano po posebnim pravilima oblačenja, ponašanja i obveza kojima su vezani ovisno o tradiciji i nauku njihove religije. U židovskoj religiji vrlo je važna Tora koja u sebi sadrži brojna pravila koja obavezuju sve Židove. Svaki narod ima svoju kulturu koja određuje i donosi specifična pravila ponašanja. „Kako možemo odrediti utjecaj kulture na određeni aspekt ponašanja ili razvoja? Jedan pristup je istraživanje određenog ponašanja u različitim kulturama. Međukulturalna istraživanja to postižu koristeći djetetovu kulturu kao nezavisnu varijablu u eksperimentu i ispitujući njezine učinke na zavisnu varijablu koja ih zanima. Takva istraživanja provodila su se u područjima tako različitima kao što su spolne uloge, moralno rasuđivanje i perceptivne sposobnosti.“¹⁴

Nakon što dijete krene u školu imati će već prethodno stečene navike koje nisu samo duhovnog karaktera već i odgojnog, jer dijete tada već zna razlikovati dobro od lošega, što smije ili što ne smije, stoga će se dijete lakše prilagoditi okolini u kojoj se nalazi. Djeca u tome uzrastu samostalno donose prosudbe, prihvaćaju mišljenja drugih, primjećuje se zrelije ponašanje. U komunikaciji s drugima djeca postavljaju pitanja vezana za duhovnost kroz brojne pojmove i detalje s kojima se susreću. Jedan od detalja, recimo iz prirode, može biti nebo koje djetetu može biti interpretirano na tisuću načina. Roditelji koji su odgajani u vjeri zasigurno će nebo interpretirati na način koji će uključivati Božje djelovanje. Izvor odakle roditelji mogu crpiti informacije o nebu su raznolike i koje treba prilagoditi razumijevanju roditelja. Ukoliko roditelji imaju već neku vjersku pozadinu i određeno znanje iz teologije tada je knjiga „Eshatologija“ koju je napisao papa u miru Benedikt XVI., izvrstan priručnik. Upravo ovdje nalazi se izvrsno objašnjenje neba gdje nam papa objašnjava da „postojanje neba počiva na činjenici da je Isus Krist kao Bog ujedno i čovjek te je u samome Božjem postojanju napravio mjesta za ljudsko postojanje.“¹⁵ Roditeljima ovo može biti izvrstan početak za razgovor o nebu. Oni će te informacije preoblikovati na način koji će biti prilagođen dječjem uzrastu. Roditelji su prvi koji uče svoje dijete raznim molitvama, pa je upravo iz tog razloga važno govoriti o Bogu te kako bi se osjećalo prihvaćeno i sigurno.

Papa Franjo u enciklici *Evangelii gaudium* nam daje odličan smjer koji nam pomaže u odgoju djece: „Moramo odgovoriti na Božju ljubav posvećujući se svojim silama i svojom

¹⁴ R. VASTA, M. HAITH, S. MILLER, *Dječja psihologija*, 2005., 80.

¹⁵ BENEDICT XVI., *Eshatologija smrt i vječni život*, Split, 2016., 221.

kreativnošću poslanju koje nam Bog povjerava.“¹⁶ Upravo ovdje možemo vidjeti koliko je zapravo važna uloga roditeljskog odgoja u vidu integriranja duhovnosti u djetetov život.

Ukoliko se osvrnemo na *Amoris Laetitia* možemo uočiti da Papa Franjo često ističe važnost obitelji (30, 38, 40, 44). *Amoris Laetitia* potiče sve vjernike da posebnu brigu posvete svojoj obitelji, bolesnima i starijima kojima je potrebna pomoć.

1.3. Obiteljska uloga u odgoju djece

Obitelj je osnovna društvena skupina koja pruža najbolji oslonac. Ona nas uči odgovornosti. Obiteljski odgoj je onaj odgoj sa kojim se dijete prvo susreće u svom životu, a dijete u obitelji sazrijeva u moralnim vrednotama. Na taj način dijete ima mogućnost samostalno oblikovati svoje stavove i uči razmišljati na kritički način. Papa Franjo nam donosi vrlo zanimljiv pogled na odnose u obitelji gdje naglašava važnost prenošenja vjeri djeci. „Obitelj prolazi kroz duboku krizu, kao uostalom sve zajednice i društvene veze. Kada je riječ o obitelji, krhkost veza postaje posebno ozbiljna jer je riječ o temeljnoj stanici društva, mjestu gdje se uči suživotu u različitosti i pripadnosti drugima i gdje roditelji prenose vjeru djeci. Brak se danas teži promatrati kao puki oblik emocionalnog zadovoljenja koji se može graditi na bilo koji drugi način i koji svatko može mijenjati po vlastitu nahođenju. Ali nezamjenjiv doprinos braka društvu nadilazi razinu emocija i mogućih potreba bračnog para. Kao što uče francuski biskupi, ne rađa se “iz ljubavnog osjećaja” koji je po svojoj definiciji prolazan, već iz dubine obveze koji su preuzeli bračni drugovi koji prihvaćaju ući u potpuno zajedništvo života.“¹⁷ Papa Franjo je jedan od brojnih papa koji se iznimno zalaže za obitelj. Posebnu posvećenost obiteljskom životu istaknuo je u apostolskoj pobudnici „*Amoris Laetitia*“ koja je bila objavljena 19. ožujka, na svetkovinu svetoga Josipa, gdje papa posebno naglašava važnost rasta u obiteljskoj ljubavi. „Devetnaestoga ožujka 2016. godine Papino je učiteljstvo o obitelji učinilo velik korak naprijed. Nekoliko mjeseci prije, papa Franjo je pozvao u Rim Crkvu iz svih krajeva svijeta kako bi, na sinodi, razmišljala o zvanju i poslanju obiteljske jezgre.“¹⁸

¹⁶ FRANJO, *Evangelii gaudium - Radost evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima*, Zagreb, 2013., 125.

¹⁷ *Isto*, 57-58.

¹⁸ FRANJO, Neka obitelj bude u središtu pozornosti Crkve i društva, 15. 03. 2021. Dostupno na: [Papa Franjo: Neka obitelj bude u središtu pozornosti Crkve i društva - Vatican News](#), (11.05.2021.).

Problem na koji nailazimo javlja se zbog nedovoljne duhovne uključenosti roditelja u životu djeteta. Naime, roditelji odgađaju krštenja djeteta, nisu prisutni, niti uključeni u molitvi za obiteljskim stolom. Takve sitnice djetetu bi značile u njegovom socijalnom razvitku te bi se to kasnije manifestiralo u životu djeteta kroz odrastanje i osnivanje vlastite obitelji.

„Nepobitna je činjenica da se mnogi osjećaju razočaranima i prestaju se poistovjećivati s katoličkom tradicijom, da sve više roditelja ne krsti djecu i ne uči moliti i da postoji određeni odljev prema drugim vjerskim zajednicama. Ovo su neki od uzroka toga raskida: nedostatak mogućnosti za dijalog u obitelji, utjecaj komunikacijskih sredstava, relativistički subjektivizam, neobuzdani konzumerizam kojeg potiče tržište, izostanak pastoralne skrbi za najsiromašnije, odsutnost srdačnoga gostoprimstva u našim institucijama i naša teškoća da ponovno uspostavimo mistično prianjanje uz vjeru u pluralnome religijskom okruženju.“¹⁹

Da bi se ovakvi uzroci udaljavanja od vjere izbjegli djeci treba pristupiti na način da im se priča o Bogu na zanimljiv način. Ukoliko roditelji nisu dovoljno evangelizirani za prenošenje vjere svojoj djeci, tada se preporučuje voditi dijete na katehezu u župi gdje će se dijete na prikladan način upoznati sa živom vjerom i sakramentima koje će uskoro primiti. Djeca žele osjetiti ljubav svojih roditelja, pogotovo kada razviju bliskost s njima. Brižnost koja će im biti pružena ili uskraćena u najranijim godinama, ostaviti će traga u kasnijem razvoju te će utjecati u izgradnji djetetovog samopouzdanja. Zato je bitno odvojiti vrijeme i skrenuti pozornost na potrebe djeteta.

2. Razvoj djeteta

Razvoj djeteta je sustavan proces, dijete se razvija postepeno u skladu sa svojom dobi. Na razvoj svakog djeteta utječu brojni faktori uključujući socijalne, biološke, duhovne, psihološke, emocionalne i ostale čimbenike koji igraju važnu ulogu u djetetovom razvoju. Zbog toga je razvoj djeteta podijeljen na nekoliko faza u vidu različitih vrsti razvoja djece zbog koje su se provodile razne studije²⁰ u vidu proučavanja razvoja djece, a te vrste razvoja

¹⁹ FRANJO, *Evangelii gaudium - Radost evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima*, 60-61.

²⁰ Neke od studija koje su proučavale razvoj djeteta su: „Pedagoški aspekti odnosa u obitelji“ (Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH) pridonose iznalaženju realnih pedagoških i socijalnih mogućnosti u podizanju kvalitete života djece i mladih. Prva studija na djeci u SAD-u. Studija je provedena 2012g. „Sadržaj dječjih umova“ – Charles Darwin je upitnicima ispitivao koja znanja posjeduju djeca 1883. To je prva studija provedena na djeci u SAD-u. Sameroff (2000) i njegovi suradnici su prije 30 godina započeli istraživanje

možemo podijeliti na sljedeći način: motorički razvoj, razvoj govora, socijalni razvoj, kognitivni razvoj, emocionalni razvoj itd. Dijete od početka svog života istražuje svijet, želi ga upoznati, međutim svako dijete je specifično na svoj način. Prilikom istraživanja razvoja djece spoznali smo da se ne razvijaju sva djeca jednako, odnosno ne razvijaju se istom brzinom te je stoga potrebno prilagoditi se dobi i sposobnostima djeteta.

„Prema Eriksonu veliki kameni temeljci djetinjstva jesu naučiti se povjerenju, funkcioniranju uz određenu autonomiju te razviti inicijativu. Do one mjere do koje dijete ne uspije razviti one ključne vrijednosti, ono je pogođeno nepovjerenjem prema drugima, neodgovarajućem osjećajem srama i sumnje u samog sebe, kao i neurotičnom krivnjom [...] ozbiljan neuspjeh glede razvijanja sposobnosti povjerenja kasnije u životu izaziva sklonost psihozi [...] neuspjeh u toj ranijoj fazi može imati za posljedicu razvoj kriminalne osobnosti, osoba bez ikakva djelatna moralna osjećaja glede vlastita ponašanja. To stanje ima različite nazive – najčešće „antisocijalna“ ili „psihopatska“ osobnost. Osobe u obje kategorije ozbiljnog nedostatka u razvoju osobnosti mogu biti prilično religiozne.“²¹ Važno je nadvladati svoje strahove i ustrajati u duhovnosti. U takvim situacijama najbolje bi bilo posvetiti se duhovnome životu, okrenuti se Bogu, čitati duhovnu literaturu kako bi se riješili strahova, depresije ili bilo čega drugog što nam predstavlja teškoću u životu.

Suvremeni način odgoja djeteta nam uvelike pomaže shvatiti djetetove mogućnosti shvaćanja i razumijevanja. Često puta čujemo kod djece vrlo zanimljiva pitanja na koja čak ni mi nekada nismo u mogućnosti dati konkretan odgovor. Neka od tih pitanja su: Tko je stvorio prirodu?, Koliko je visoko nebo?, Zašto ne možemo vidjeti Boga? itd. Upravo takva pitanja nam mogu pomoći da djecu približimo duhovnosti i Bogu, duhovnost je odgovor na vjeru, roditelji će biti najbolji primjer za duhovni rast djeteta. Taj duhovni rast nastaviti će se u školi u vidu nastave vjeronauka koje će djetetu pružiti i duhovnu i odgojnu dimenziju u razvoju. Djeca nisu pasivni slušatelji, dapače, oni su aktivni slušatelji i sve što vide od drugih oni to usvajaju i oponašaju kroz igru i kroz pitanja vezana za ono što vide i čuju. Djeca su oduvijek privlačila pažnju i bila posebno zanimljiva za sva područja istraživanja. „Osnovni zadatak djeteta i njegove okoline jest pripremiti se, još u djetinjstvu, za odraslu osobu [...] poistovjećivanjem, dijete usvaja mnoga obilježja svojih roditelja i svoje šire okoline. Dijete doživljava ljubav bližnjih kao prihvaćanje njega onakvim kakvo jest. To je znak da je ono kao osoba dobro. Dijete time razvija i ljubav prema samom sebi. Razvija se i samopoštovanje.

danas poznato kao „Rochester longitudinalna studija“ koje je imalo za cilj utvrditi utjecaj shizofrenije majke na dijete. Dostupno na: [zbornik-radova-sa-znanstveno-strucnog-skupa-pravo-djeteta-na-odgoj-i-obrazovanje.pdf \(omep.hr\)](#) (10. 08. 2021.).

²¹ B. J. GROESCHEL, *Psihologija duhovnoga razvoja*, Split, 2009., 71-72.

Nedostatak ljubavi, ili čak mržnja okoline, uvjerava dijete da ono kao takvo ne vrijedi. To stvara nezadovoljstvo, a ono razvija agresiju.²²

S razvojem inteligencije djeca pokazuju zanimanje za predmete koje ih okružuju. Dijete na taj način opaža i upoznaje okolinu koja ga okružuje. S obzirom da je ovisno o roditeljima ili skrbnicima bitno je da se oni posvete djetetu i njegovim potrebama. U ranom djetinjstvu je poželjno s djetetom kroz igru učiti ga vrijednostima. Dijete kroz igru spoznaje vrijednost stvari, počinje razumijevati, zaključivati i kategorizirati stvari koje ga okružuju. To mogu biti crteži, pojmovi, slike koje će dijete povezati s već viđenim tako da će pokazati zanimanje za igru i steći osjećaj samovrednovanja. S vremenom će se javiti razumijevanje pojmova, pažnja će biti usmjerenija na osobe oko djeteta, percepcija će biti jasnija u razvoju kao i rješavanje jednostavnijih problema koje će dijete pokušati riješiti samostalno. Ukoliko ne uspije, roditelji će pomoći u rješavanju zadatka. Važno je obratiti pozornost da se djetetu ne pruži previše informacija odjednom. Djeca u ranom razvoju ne mogu obavljati više zadataka od jednom. Kada im se postavi zadatak, oni se usredotoče samo na njega jer nemaju razvijenu mogućnost dugoročnog pamćenja kao niti mogućnost obavljanja više radnji odjednom. Veliku ulogu u stjecanju sposobnosti multitaskinga odigrat će kognitivni razvoj. Upravo zbog kognitivnog razvoja dijete napreduje i sazrijeva na emocionalnom i socijalnom polju. Okolina ima veliki utjecaj na djetetovo ponašanje, od prijatelja pa sve do kolega iz vrtića. Svi oni utječu na pozitivan ili negativan način na dijete.

2.1. Marija kao savršeni primjer

Najbolji primjer majčinstva pruža nam Isusova majka, Marija. Kako bi djeca što bolje upoznala Mariju, roditelji bi pažnju djece trebali usmjeriti na Marijin život. Znamo da je Marija, Isusova majka, imala čvrstu vjeru u Boga. To je bila jedna od njezinih odlika po kojima se isticala. Postoje brojne slikovnice i ilustrirane knjige koje su prilagođene dječjem uzrastu. Roditelji djeci trebaju pričati priče koje im mogu poslužiti kao odličan primjer za upoznavanje s vjerskim istinama. Mi smo vezani za Boga jer nas je Bog stvorio na svoju sliku i time nam pružio privilegiranost za razliku od ostalih živih bića. Upravo zbog toga smo dužni iskazivati poštovanje i biti zahvalni za darove koje smo nam je darovao. Djeci to možemo

²² Z. GRUDEN, V. GRUDEN, *Dijete, škola, roditelj*, 12-13.

ovako objasniti - nema svatko privilegiju imati lijep glas, ali onaj kojega je Bog odlučio darovati lijepim glasom može ga iskoristiti na predivan način i npr. pjevati u crkvenom zboru te na taj način iskazati Bogu zahvalu na daru. S takvim jednostavnim primjerima djeci će pojam duhovnosti biti puno jednostavniji te će pokazivati sve veće zanimanje i znatiželju za učenje o Bogu. To će uvelike pomoći roditeljima da im djeca razviju bogat duhovni život.

Marija je majka. Kada kažemo riječ majka javljaju se asocijacija ljubavi, topline, brižnosti i nježnosti. „Marija je ona koja zna pretvoriti špilju za životinje u Isusovu kuću, a nešto siromašne odjeće i obiljem ljubavi. Ona je mala Očeva službenica koja mu daje radosnu hvalu [...] Kao majka sviju, ona je znak nade za narode koji trpe porođajne bolove sve dok jednom ne svane pravda. Ona je misionarka koja nam se približava da nas prati u životu, otvarajući srca vjeri svojom majčinskom ljubavlju. Kao prava majka, kroči s nama, bori se s nama i neprestano izljeva blizinu Božje ljubavi. Pod raznim naslovima, vezanim općenito uz svetišta, dijeli zgode i nezgode svakog naroda koji je primio evanđelje i postaje dijelom njegova povijesnog identiteta. Mnogi kršćanski roditelji traže da im se djeca krste u marijanskom svetištu, očitujući na taj način vjeru u Marijino majčinsko djelovanje koja rađa novu djecu za Boga. Upravo ondje, u tim mnogobrojnim svetištima, možemo vidjeti kako Marija okuplja oko sebe djecu koja joj uz velike i mukotrpane napore hodočaste da je vide i da ona vidi njih. Ondje nalaze Božju snagu da podnose trpljenja i umore života. Kao i svetom Juanu Diegu, Marija i pruža svoju majčinsku utjehu i ljubav i šapuće im na uho: »neka se tvoje srce ne uznemiruje [...] Nisam li ovdje ja, tvoja majka?«²³ Možemo reći da su majke najbolje učiteljice svoje djece. Niti jedan odgojitelj niti pedagog u školi neće tako dobro poznavati svoje dijete kao njegova biološka majka. Ona podiže dijete i ostvaruje posebnu povezanost sa svojim djetetom. Majčinstvo je najljepši dar od Boga i svatko tko ga uspije ostvariti zna da je dobio poseban blagoslov od Boga.

2.2. Roditeljski stilovi ponašanja i dječja psihosocijalna prilagodba

Djeca su u najosjetljivim godinama kada odrastaju. Roditelji tada uče djecu kako da se izražavaju i ponašaju. Izrazito je važna uloga majke, koja je u prvim mjesecima djetetovog života najvažnija za zdrav i normalan razvoj. Kasnije tijekom odrastanja dijete može, a i ne mora, biti privrženo svojoj majci, sve ovisi o načinu odgoja prilikom odrastanja. Najveći uzor

²³ FRANJO, *Evangellii gaudium - Radost evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima*, 213-214.

djetetu predstavljaju njegovi roditelji, zatim uža obitelj a tek onda vršnjaci i prijatelji, stoga treba biti oprezan kakav roditeljski stil odgoja se pruža djetetu. „Istraživanja roditeljskih stilova ponašanja utvrđuju da se dječja emocionalna i socijalna kompetencija pospješuje autoritativnim, a ne permisivnim i autoritarnim roditeljskim odgojem. Dakle, prihvaćanje i kontrola u smislu nadzora nad djecom dvije su temeljne dimenzije roditeljskog ponašanja. Djeca autoritativnih roditelja razvijaju dobra prijateljstva, odgovornost, socijalnu kompetenciju i povjerenje. Djeca autoritativnih roditelja su nezavisna, sposobna regulirati vlastiti ponašanje, emocionalno prilagođena, zadovoljna i društveno odgovorna.“²⁴

Roditelji predškolske djece nakon određenog perioda šalju dijete u vrtić. Odgojitelji tada igraju važnu ulogu, oni su povezani sa djecom koju odgajaju i pripremaju za školu. „Na životnom putu velikog broja predškolske djece nalazi se vrtić. Dokazano je pozitivno djelovanje dječjih vrtića, jer pomaže djetetu da lakše doživi odvajanja tj. separacije koje ga čekaju polaskom u školu, ali i cijeloga života.“²⁵ Odgojitelji moraju biti profesionalni, opušteni, strpljivi i ljubazni prema djeci. Posebnu pozornost moraju obratiti na svoje ponašanje kao i na raspoloženje koje može utjecati na djecu.

Različiti stilovi odgoja i ponašanja u društvu će se najviše istaknuti kada dijete krene u školu. Škola je odgojna i obrazovna ustanova koja sadrži određena pravila ponašanja. Roditelji koji su svoje vrijeme odvojili za odgoj svoje djece primijetiti će kako njihova djeca nemaju problema s vršnjacima i da vrlo lako sklapaju prijateljstvo s vršnjacima, dok će oni roditelji koji su zanemarivali svoje dijete i nisu im posvetili dovoljno pažnje, primijetiti kako im djeca imaju problema s koncentracijom i pozornosti te će teže sklapati prijateljstva s vršnjacima.

3. Razvoj djeteta prema J. Piagetu i E. Eriksonu

J. Piaget (1896-1980) i E. Erikson (1902-1994) su psiholozi koji su se posebno bavili s dječjim razvojem kojega su opisali u etapama o kojima će kasnije biti govora. Ako se osvrnemo i pokušamo objasniti ulogu duhovnosti djetetu, moramo paziti koja je njegova dob

²⁴ A. B. ŽGANEC, *Dijete i obitelj: Emocionalni i socijalni razvoj*, 2003., 33.

²⁵ Z. GRUDEN, V. GRUDEN, *Dijete, škola, roditelj*, 69.

kako bismo ispravno procijenili može li dijete razumjeti kakva je uloga duhovnosti u njegovom životu.

3.1. Kognitivni razvoj djeteta prema Jean Piagetu

Jean Piaget bio je jedan od vrlo utjecajnih psihologa u proučavanju dječjeg razvoja, rođen je i odrastao u Švicarskoj. Među prvima je primijetio da svako dijete ima drugačiji pogled na svijet. „Piaget je svoje područje interesa nazvao genetička epistemologija, pod čime je podrazumijevao proučavanje prirode spoznaje kod male djece i toga kako se ona mijenja s rastom djece“²⁶

3.1.1. Piagetova četiri razvojna razdoblja

Piaget je svoja prva zapažanja o razvoju djeteta podijelio u četiri razvojna razdoblja. Opisao je kako se dijete razvija kroz odrastanje i uočio kako sva djeca ima urođene reflekse od rođenja. Istaknuo je kako djeca imaju drugačiji pristup i način razmišljanja i rješavanja zadataka od odraslih. To je zaključio na temelju zadataka koje im je sam Piaget zadavao, kako bi promatrao na koji način djeca napreduju kroz različite faze odrastanja i kojim postupcima će pokušati riješiti zadatak te doći do rješenja.

- a) Piaget je primijetio da u najranijem razdoblju razvoja, odnosno u „senzomotoričkom“ razdoblju (0-2 godine) upoznajemo se s razvojem djeteta u njegovim najosjetljivijim godinama. Djeca promatraju što se događa u njihovom okruženju a kasnije na isti način i djeluju. Kroz to razdoblje dijete se najviše služi sa svojim osjetilima kako bi upoznala okolinu koja ga okružuje. Specifičan je način upoznavanja svijeta oko sebe, naime, djeca svijet upoznaju postupno uz pomoć svojih pokreta, kroz gledanje, slušanje, isanje i hvatanje predmeta i na taj način pokušavaju taj predmet asimilirati. U prvom razdoblju djeca uče puzati i hodati te se kognitivni razvoj svakim danom sve bolje razvija te tako dolazimo do drugog „predoperacijskog“ razdoblja. U senzomotoričkom razdoblju još nisu dovoljno razvijene kognitivne sposobnosti da

²⁶ R. VASTA, M. HAITH, S. MILLER, *Dječja psihologija*, 22.

bismo mogli govoriti o pravilnom shvaćanju pojma duhovnosti. Tu je uključen razvoj od rođenja do 2 godine života.

- b) U drugom razdoblju djeca su uvelike napredovala u odnosu na prvu fazu. Pokušavaju izraziti svoje emocije i želje uz pomoć riječi koje su naučila u obitelji. Kod djeteta su izražene brojne nelogičnosti u razmišljanju jer još nije dovoljno razvijeno kritičko razmišljanje kako bi samostalno moglo donositi logične zaključke vezane za situaciju u kojoj se nalazi. S obzirom da se ovdje radi o djeci koja pripadaju predoperacijskoj fazi, Piaget ih je uvrstio u dobnu skupinu od 2-6 godine života. U ovom razdoblju dijete pokušava spoznati i naučiti nešto više o svom duhovnom životu. Roditeljima se postavljaju razna problematična pitanja na koje ponekad niti oni ne znaju odgovor. Za ispravan nauk djeteta, vezan za duhovni razvoj, u početku će se brinuti roditelji, sve dok dijete ne krene u školu, odnosno obrazovnu ustanovu, gdje će imati priliku pohađati sate vjeronauka i gdje će mu jasnije, temeljitije i prigodnije biti dani odgovori na pojedina pitanja.²⁷ U kasnijem razvoju dijete će razviti svoje logično razmišljanje, usavršiti način izražavanja i na taj način uspješno doći do sljedeće faze koja se odnosi na razdoblje konkretnih operacija.
- c) Treća faza je vezana uz predškolsku dob koja potiče razvoj djetetove socijalne razvojne razine. Upoznaju se s drugom djecom te počinju samostalnije ponašati u odnosu na prethodne faze. Ova faza uključuje odvajanje od roditelja te priključenost i prilagodbu novoj zajednici. Do pojma, odnosno naziva razvojnog razdoblja Piaget je shvaćao na slijedeći način: „Prije svega pojam „operacija“ odražava Piagetovo temeljno shvaćanje spoznavanja i inteligencije kao djelatnosti, i uistinu se, prema Piagetu, operacija, operiranje, kao unutarnja manje ili više apstraktno-formalizirana i

²⁷ NACIONALNI URED ZA KATOLIČKE ŠKOLE, »Koji su duhovni ciljevi obrazovanja u katoličkim školama?« HBK. Pristupljeno 10. 04. 2021. „Prisutnost vjerskog odgoja i obrazovanja unutar školskog kurikulumu čini se neizostavnom za postizanje temeljnih odgojnih ciljeva koji se predlažu u novijim smjernicama za školsko odgojno-obrazovno djelovanje.“ Katoličko obrazovanje posebno ističe težnju prema kreposnim životom i pomažu da djeca razviju osjećaj odgovornosti, ne samo prema društvu, već i prema svom životu. Zanimljivo je za istaknuti popularnost katoličkih škola. „U Hrvatskoj postoje katoličke škole, njih 24 – 12 osnovnih i 12 srednjih. Školske godine 2018./2019. u 24 katoličke škole upisano je 3910 učenika. U 12 osnovnih škola upisano je 1504 učenika, a u 12 srednjih upisano je njih 2406. Prema podacima Nacionalnog ureda za katoličke škole u proteklih pet godina u osnovne i srednje škole upisano je 18 154 učenika, od toga u osnovne katoličke škole 5369, a u srednje 12 785 učenika.“

generalizirana djelatnost kontinuirano razvija iz-promatrane konkretne radnje u vanjskom prostoru kao „izvora i plodne podloge inteligencije“.²⁸ U operacijskom razdoblju djeca posjeduju sposobnost logičnog razmišljanja.

- d) Posljednje razvojno razdoblje naziva se “konkretno“ razdoblje. To bi bila faza puberteta u kojoj se javlja egocentrizam. „Prema Piagetu, s postizanjem nove kognitivne razine trenutno se intenzivira egocentrizam koji se inače smanjuje s porastom životne dobi.“²⁹ Ovo razdoblje vodi svaku osobu do faze odrasle osobe i razvoju kritičkog razmišljanja gdje duhovni razvoj najbolje dolazi do izražaja. U vrijeme puberteta osoba razvija vlastito kritičko mišljenje a samostalnost postaje izražena u donošenju važnih životnih odluka.

Tablica 1. Piagetova četiri razvojna razdoblja

Razdoblje	Dob (godine)	Opis
Senzomotoričko	0-2	“Dijete spoznaje svijet kroz izravno djelovanje. To djelovanje odražava se u senzomotoričkim shemama. Tijekom ranog djetinjstva te sheme postaju sve složenije i povezanije. Dolazi do decentracije a dijete počinje shvaćati stalnost predmeta.”
Predoperacijsko	2-6	“Dijete može rješavati problem pomoću predočavanja, umjesto izravnim djelovanjem. Mišljenje je brže, učinkovitije, pokretljivije i više socijalno uklopljeno. Djetetovi početni pokušaji predočavanja pokazuju određena ograničenja kao što su egocentrizam i decentracija.”

²⁸ F. BUGGLE, *Razvojna psihologija Jeana Piageta*, 2002., 85.

²⁹ *Isto*, 106.

Konkretno	6-12	“Pojava operacija omogućava djetetu operacijskih nadvladavanje ograničenja predoperacijskog mišljenja. Operacije su sustavi unutašnjeg mentalnog djelovanja koje se nalazi u podlozi logičkog rješavanja problema. Dijete počinje shvaćati različite oblike konzervacije, klasifikacije i odnosnog rasuđivanja.”
Formalno	12- odraslo	“Daljnji razvoj operacija dovodi do operacijskih sposobnosti hipotetičko-deduktivnog rasuđivanja. Misao započinje s pretpostavkom i kreće se sustavno i logično prema stvarnosti. Primjer takvog logičkog rasuđivanja jest znanstveno rješavanje problema.” ³⁰

U tablici vidimo četiri razvojna razdoblja prema Piaget-u. S obzirom da je proučavanje djetetovog razvoja kompleksan dio posla, brojni teoretičari nisu bili u mogućnosti 24 sata na dan provesti s djecom kako bi imali priliku istraživati i zapisivati određena zapažanja u ponašanju. Piaget je bio prednosti jer je imao djecu različitih dobnih skupina stoga je mogao proučavati iz osobnog iskustva razvoj vlastite djece. Služio se raznim metodama proučavanja koju su obilježila brojne spoznaje koje do sada nisu bile poznate. Njegove metode su bile precizne i uključivale su stalno promatranje, brojne pokuse te postavljanje problematičnih zadataka koji su bili prilagođeni djetetovim godinama. Na kraju bi uslijedilo zapisivanje opažanja koje je trajalo čak šezdeset godina. Upravo zbog njegovog istraživanja došlo je do mnogih rasprava i dodatnih istraživanja koja su do nedavno bila nepoznanica. „Piagetov zaključak o razvoju dojenčeta temelji se na proučavanju vlastite djece od rođenja do kraja druge godine [...] Piagetova metoda proučavanja djece sastoji se u kombinaciji prirodnog promatranja i eksperimentalne manipulacije [...] ako je primjerice Piageta zanimalo način na koji se njegova kći nosi s preprekama, nije nužno čekao da joj se nešto prepriječi na putu. Umjesto toga, sam je postavljao prepreku između djeteta i njezine omiljene igračke, a zatim bi bilježio njezino ponašanje pred tim izazovom.“³¹ Piaget je vrijeme provodio sa svojom djecom te promatrao njihov intelektualni razvoj. Kroz svakodnevno proučavanje svoje djece stvorio je faze kroz koje prolaze djeca. Promatrao je kako se snalaze s problemskim zadacima

³⁰ R. VASTA, M. HAITH, S. MILLER, *Dječja psihologija*, 256. Tablica 8-1.

³¹ *Isto*, 256 - 257.

primjerenim za njihovu dob te je sve zapisivao i na taj način stvorio sljedeće opisane faze koje slijede u nastavku.

„S obzirom na to da su u istraživanju sudjelovala samo tri djeteta to nije bio dovoljan broj djece za iznošenje bilo kakvih zaključaka o općim zakonitostima jer je svako dijete individua.“³² Moramo uzeti u obzir da svako dijete ima drugačiji način razmišljanja. O drugačijem pogledu na svijet ovisi odgoj i obitelj u kojoj je dijete odrastalo „Godine 1925., 1927. i 1931. rođena su Piagetova djeca Jacqueline, Lucienne i Laurent. U okvirima opsežnog i intenzivnog promatranja posebno kongnitivnog razvoja svoje troje djece Piaget je tijekom tih godina postavio temelje svojih spoznaja i teorija o intelektualnom razvoju tijekom ranog djetinjstva, posebno o stupnju koji naziva „senzomotorička inteligencija“ (cca. 0 – 2. godina). To je prikazao 1936. godine u knjizi „La naissance de l'intelligence chez l'enfant“ koja je kasnije bila među njegovim najpoznatijim knjigama.“³³

Piaget je svoj život posvetio istraživanju i promatranju djece kako bi postavio temelje svojih teorija i spoznaja o razvoju djeteta tijekom djetinjstva. Rezultate tog istraživanja najbolje je opisao upravo u prethodno opisanim stupnjevima senzomotoričke inteligencije.

Piaget je svojoj djeci zadavao razne zadatke kako bi promatrao njihovu reakciju i načine rješavanja problematičnog zadatka. Često bi im postavljao pitanja, promatrao te analizirao razmišljanje kod male djece. Piaget je iza sebe ostavio šezdestogodišnji znanstveni rad i uvelike pomogao razvoju razvojne psihologije.

Postupak istraživanja i promatranja s kojom se služio Piaget, uključivao je niz pitanja koja su bila općenitog karaktera. Na takva pitanja moglo se odgovoriti na brojne načine. U nastavku donosimo primjer Piagetove metode koja uključuje promatranje ponašanja djeteta, način rješavanja problematike i razgovor s djecom:

„ Duc (6 godina):

- Zašto je noću mrak?
- *Jer je vrijeme da se ide spavati.*
- Kako je moguće da bude mračno?
- *To rade oblaci.*
- Jesi li to i prije znao?
- *Ne, sad sam to otkrio.*
- Kako to oblaci rade?

³² Usp. R. VASTA, M. HAITH, S. MILLER, *Dječja psihologija*, 257.

³³ F. BUGGLE, *Razvojna psihologija Jeana Piageta*, 24.

- *Ima mračnih oblaka.*
- Jesi li kad po noći vidio mjesec i zvijezde? Je li tada bilo oblaka na nebu?
- *Da.*
- Ima li po noći uvijek oblaka na nebu?
- *Ne.*
- Pa kako se smrači ako nema oblaka?
- *To rade oblaci.*³⁴

S ovakvim modelom rada jasno je da postoji bezbroj različitih odgovora na ovakva pitanja. Svako dijete je individualno, stoga je jasno da bi kod druge djece, koja dolaze iz drugih sredina i kultura, odgovor bio drugačiji. Zbog raznolikosti dječjeg razmišljanja dolazi do neiscrpnih ideja i različitih odgovora na ova pitanja.

3.1.2. Razvoj duhovnosti po etapama razvoja Jean Piageta

Nakon Piagetovog proučavanja došli smo do zaključka kako su dječje sposobnosti iznad granica očekivanog, djeca su dokazala kako na jednostavniji način znaju riješiti problemske zadatke od odraslih osoba, kod djece se javlja radoznalost i želja za znanjem. Piaget je prilikom istraživanja došao do zaključka da se mišljenje djeteta razlikuje od mišljenja odrasle osobe s tim da dijete mijenja svoje mišljenje ovisno o razdoblju svoga djetinjstva u kojem se trenutno nalazi. Piaget u razvojnoj psihologiji dokazuje kako djeca po stupnjevima razvoja istražuju svijet.

Ukoliko bismo govorili o duhovnosti u razvojnim fazama važno je istaknuti kako dijete mora steći određeni spoznajnu zrelost kako bi moglo razumjeti pojam duhovnosti. Ono može i treba biti odgajano u vjeri kako bi od početka imalo pozitivan pristup prema duhovnosti vjeri. Odgoj izgrađuje osobnost djeteta, bilo od roditelja odnosno skrbnika pa sve do prijatelja i učitelja u školama. Prilikom govora o Bogu bilo bi korisno objasniti djetetu da je Bog svojevrsna tajna koja nama nikada neće biti potpuno jasna. Važnu ulogu ima i govor o Bogu koji bi omogućio djeci da shvate što znači Božje djelovanje. Djetetu se za početak može

³⁴ F. BUGGLE, *Razvojna psihologija Jeana Piageta*, 49.

Oznakom *Italic* su označeni odgovori šestogodišnjeg djeteta, dok su klasičnim Times New Roman fontom pisana Piagetova pitanja upućena djetetu.

kupiti ilustrirana slikovnica s Biblijskim motivima³⁵, nakon toga djecu bi bilo poželjno upoznavati s duhovnosti uz pomoć dječje Biblije. U početku djeci je sve nepoznato, ali uz ovakav pristup djeca će lakše shvatiti i doći do ispravnog govora o duhovnosti. Ovdje su jako bitni tolerantni i posvećeni roditelji koji će biti kreativni u osmišljanju brojnih zadataka i igara s djecom. Na takav način djeca s vremenom dobivaju sigurnost i te postaju ambiciozni u životu.

3.1.3. Senzomotoričko razdoblje i duhovnost

„Ako postoji senzomotorička inteligencija, vrlo je teško točno odrediti kada se ona javlja“³⁶ S obzirom da je svako dijete individualno ne možemo sa stopostotnom sigurnošću reći točno vrijeme kada dijete stječe određeni stupanj inteligencije. Djeca imaju urođene navike i reflekse no to ne znači da su to obilježja inteligencije. „Činjenica je da postoji izrazito kontinuirani slijed stadija, od kojih svaki označava novi djelomični napredak, od trenutka kada dostignuti postupci ne poprime obilježja koja psiholozi prepoznaju kao obilježja „inteligencije“.“³⁷ Stečene navike i refleksi nisu isto što i inteligencija. Svako stjecanje znanja pridonosi razvoju inteligencije i doprinosi razvoju sljedećeg stupnja razvoja. Svaki refleks djeteta vezan je za upoznavanje okoline koja ga okružuje i postupan razvoj inteligencije. U ovome razdoblju možemo govoriti o uvodu u duhovnost ukoliko se osvrnemo na najkasniji period ovoga razdoblja, dakle djetetova druga godina života, jer je u pitanju najraniji stupanj djetetovog razvoja. Dijete, za sada, još nema razvijenu mogućnost stvaranja jasne slike o Bogu. Njihov doživljaj i upoznavanje sa stvarima je usredotočena na predmete koje mogu vidjeti i opipati kako bi ih doživjeli i promatrali situaciju što se događa s predmetom i upoznali se s njihovim svojstvima. Oni u početku svog razvoja pažnju usmjeravaju na okolinu koja ga okružuje, sa rukama tragaju za raznim predmetima. Za ovaj stupanj razvoja specifično je djetetovo istraživanje predmeta. Djeca se služe vidom, dodirom, mirisom i zvukom. Zanimljivo je za istaknuti kako djeca u od najranijeg djetinjstva imaju sposobnost prepoznati glas svoje majke od glasa nepoznate osobe, što ukazuje na posebnu povezanost u odnosu na druge osobe.

³⁵ Primjer ilustrirane Biblije: JULIET David, *Biblija za malene*, VI. Izdanje, Verbum, 2018.

³⁶ J. PIAGET, B. INHELDER, *Psihologija deteta*, Novi Sad, 1990., 9.

³⁷ *Isto*, 9.

3.1.4. Predoperacijsko razdoblje i duhovnost

Za ovo razdoblje podrazumijevamo djetetov razvoj od druge do šeste godine života. Djeca počinju oponašati pokrete koje su primijetili kod drugih osoba. Dijete proba, traži i na taj način istražuje predmete u neposrednoj blizini. S obzirom da je razvoj napredovao, djeca imaju sposobnost samostalne analize grešaka. „Osnovna pretpostavka na kojoj počiva analiza grešaka, je da se dječje znanje može zamisliti kao skup problema, generiraju specifičnu strukturu točnih i pogrešnih odgovora.“³⁸ Znanje djece je ograničeno onim što znaju i sa čime su se do sada imali prilike upoznati. Sada djeca počinju upoznavati jezik, usvajaju određene vještine i započinju interakciju. Pojmovi im postaju jasniji i imaju mogućnost usmjeravanja pažnje na rješavanje problema s kojim su se susreli. Pitamo se kakav je odnos između razvoja i učenja? „Naime, učenjem se realiziraju potencijali koji se formiraju sazrijevanjem kognitivnog sistema.“³⁹ Što je dijete starije time više ima razvijeniju pažnju, koju može usmjeriti na konkretne zadatke u kojima će se poslužiti s postojećim znanjem kako bi došlo do određenog cilja. Postoje karakteristike koje su specifične svakoj razvojnoj etapi u određenom uzrastu pa tako i ovdje. Ovo je razdoblje ranog djetinjstva u kojem dijete uspostavlja svoje prve socijalne odnose s drugima. „Da bismo saznali kako malo dijete spontano misli, ne postoji poučnija metoda nego da zapišemo i analiziramo pitanja koja ono postavlja u izobilju, gotovo čim progovori. Prvim pitanjima dijete teži jednostavno da sazna gdje se nalaze željeni objekti i kako se nazivaju malo poznate stvari „(što je to?).“⁴⁰ S takvim stilom dječijeg zanimanja možemo vrlo jednostavno integrirati duhovnost u djetetov život. Kod centracije⁴¹ malom djetetu je bitno kako predmet izgleda, dijete ima zaokupljenu pažnju s tim predmetom i svoju pažnju usmjeruje samo na taj predmet.

Ukoliko se osvrnemo na duhovnost, moramo istaknuti sljedeće: „Cilj je odgoja za duhovnost neprekidno sjećanje i obogaćivanje duhovnog znanja i uspostavljanja sklada sa svijetom. Pokraj usvajanja teorija i činjenica, važno je stvarati i ozračje samoće i šutnje, molitve i meditacije.“⁴² Uz takav pristup dijete će postupno obogaćivati duhovnost. Potrebno je postupno stjecanje znanja, prvenstveno treba početi s jednostavnim rječnikom i pojmovima

³⁸ A. BAUCAL, *Kognitivni razvoj: Kognitivno-informacioni pristup*, Beograd, 1998., 140.

³⁹ *Isto*, 171.

⁴⁰ J. PIAGET, B. INHELDER, *Intelektualni razvoj deteta*, Beograd, 1982., 21.

⁴¹Centracija - Piagetov naziv za djetetovu sklonost da se usmjeri samo na jedan aspekt problema u određenom trenutku, perceptivno pristran oblik odgovaranja koji često dovodi do netočne prosudbe.

⁴²K. A. JURIC, S. SRDANOVIĆ, Socijalni aspekti u oblikovanju djetetove duhovnosti i identiteta te njihova konkretna aktualizacija, u: *Služba Božja* 57(2017.)4., 468.

koje dijete može razumjeti. S vremenom dijete će se sve više susretati s drugim spoznajama, i drugačijim načinima interpretacije vjere, u školama, na vjeronauku, na katehezama, u razgovoru s prijateljima.

S obzirom da je ovo razdoblje naprednije od prethodnog, sada dijete može samostalno razmišljati, donositi odluke i razlikovati dobro od lošega. Duhovnost pomaže djetetu da se što lakše suoči sa svakodnevnim situacijama i teškoćama na koje nailazi. „Valja spomenuti da je o pojmu Boga već od najranijeg djetinjstva također govorio Jean Piaget. On, naime, djetetovu koncepciju Boga povezuje sa slikom vlastitih roditelja. Dakle, ono svoju percepciju drugih osoba, npr. majke ili oca, preslikava na sliku Boga.“⁴³ Spomenuli smo već važnost majke u djetetovom životu, posebno smo se osvrnuli na Isusovu majku Mariju kao najbolji primjer majčinske ljubavi, no dakako da i otac, kao važna figura u djetetovom životu, ne smije biti zapostavljena. Otac također ima važnu ulogu jer pomaže u izgradnji djeteta i njegove osobnosti. Dijete se uz tatu osjeća sigurnije i zaštićenije. Očinska figura se uvijek gleda kao snažnija. Pojam Oca je usko vezan uz kršćanstvo jer predstavlja Boga. Otac i majka s djetetom zajedno čine zajednicu – obitelj koja očituje jedan važan aspekt duhovnosti. Obitelj postaje najbolji odgojitelj koji pomaže uspostaviti odnos između Boga i djeteta te približiti djetetu istinu vjerskog života.

3.1.5. Konkretno razdoblje i duhovnost

Pojmom „operacija“ Piaget je opisao konkretno razdoblje. Pitamo se što bi označavao taj pojam?. „Prije svega pojam „operacija“ odražava Piagetovo temeljno shvaćanje spoznavanja i inteligencije kao djelatnosti, i uistinu se, prema Piagetu, operacija, operiranje, kao unutarnja manje ili više apstraktno-formalizirana i generalizirana djelatnost kontinuirano razvija iz promatrane konkretne radnje u vanjskom prostoru kao „izvora plodne inteligencije.“⁴⁴ U ovome razdoblju djeca iskazuju svoje mišljenje. Susreli su se s brojnim stavovima i interpretacijama o vjeri i duhovnosti i stoga su sada spremni sami oblikovati svoju viziju Boga. Na njihovo mišljenje i dalje ima veliki utjecaj obitelj, škola i okolina ali je sada dijete samo sposobno izgraditi vlastito mišljenje i sliku o Bogu i duhovnosti.

⁴³K. A. JURIC, S. SRDANOVIĆ, *Socijalni aspekti u oblikovanju djetetove duhovnosti i identiteta te njihova konkretna aktualizacija*, 463.

⁴⁴F. BUGGLE, *Razvojna psihologija Jeana Piageta*, 85.

3.1.6. Formalno razdoblje i duhovnost

U formalnom razdoblju dijete je oblikovalo svoju sliku o Bogu. Pojmovi koji su vezani uz vjeru djetetu postaju jasniji. Dijete sada ima mogućnost samostalno smjestiti pojedini događaj ispričan, recimo, iz Biblije i samostalno ga prepričati pa čak i djelomično interpretirati. Dijete je izgradilo vlastitu osobnost i karakter te na temelju toga stvara određena mišljenja i zaključke. Sada dijete želi aktivno sudjelovati u raspravama, pogotovo ako ga je privuklo nešto što je njemu zanimljivo. Na njegovo ponašanje će utjecati okolina koja će, ili prihvatiti i ubaciti dijete u raspravu i dopustiti mu da iznese svoje mišljenje, ili odbaciti djetetovo mišljenje i proturječiti mu. Ukoliko se dijete osjeti kao poželjno i vrednovano biće u društvu, ono će biti zainteresirano za daljnju raspravu i upoznavanje vjere pa će na taj način i zadobiti novo znanje o duhovnosti. No, ukoliko to isto dijete bude zanemareno i odbačeno u društvu, dijete će se osjećati nesigurnim i više neće biti zainteresirano za sudjelovanje u raspravama. Ovdje dolazimo do opasnosti zanemarivanja vjere zbog krivog odnosa prema djetetu koje će sve manje biti zainteresirano za takve rasprave zbog isključenosti iz društvene zajednice.

3.2. Psihosocijalni razvoj djeteta prema Eriku Eriksonu

Eriksonova psihosocijalna teorija podijeljena je na osam razvojnih faza u kojima je opisao postupni razvoj čovjeka. Riječ je o psihosocijalnim odnosima u kojima se naglašava socijalni tj. društveni čimbenik. U komunikaciji s drugima izgrađujemo svoju osobnost. Kod svake faze imamo okolinu koja utječe na djetetov razvoj. U početku je to majka, zatim majka i otac, nadalje je tu obitelj i okolina koji utječu na razvoj djetetovih socijalnih vještina. Ukoliko nije majka ili otac tada je to netko od skrbnika, odnosno važnih figura u razvoju djeteta.

Iako imamo osam razvojnih faza, u ovom diplomskom radu mi ćemo se posvetiti prvim fazama, točnije rečeno, opisati ćemo prve četiri razvojne faze života. Prva faza (0-18 mjeseci), druga faza (18 mjeseci do 3 godine), treća faza (3-6 godina), četvrta faza (6-12 godina). Razvoj svake osobnosti vezan je za određenu fazu. U tim fazama nastaju krize koje se mogu riješiti na pozitivan način ili negativan način ovisno o socijalnim odnosima iz

okoline u kojoj se nalazimo. Ukoliko se krize rješavaju na pozitivan način tada govorimo o vrlinama koje dijete usvaja kroz razvoj, jača samopouzdanje i uspješno ostvaruje socijalne kontakte s drugima. Međutim, ukoliko se kriza ne riješi i ne pridaje se pažnja djetetovim potrebama dijete će teško ostvariti osjećaj samopouzdanja i prihvaćenosti zbog neprilagođenog rješavanja krize od strane roditelja.

„U svakome životnom razdoblju osoba treba riješiti određenu razvojnu zadaću. Tu zadaću može riješiti samo uz pomoć ljudi iz svoje okoline. Ako se zadaća uspješno riješi, osoba je zrela prijeći na sljedeći stadij, na kojem je čeka nova zadaća. Ako na nekom od stadija zadaću ne riješi povoljno, tada prelazi na sljedeći stadij razvoja s nepovoljnim rezultatom. Kraće rečeno, rezultat rješavanja jedne razvojne zadaće utječe na uspješnost rješavanja sljedećih zadaća u psihosocijalnom razvoju.“⁴⁵

Dijete kroz razvoj treba konstantno ohrabrivati, poticati ga na socijalizaciju kako bi ostvarilo osjećaj vrijednosti te steklo samopouzdanje. Ukoliko djetetov trud bude nagrađen, nagrada će biti pozitivan doprinos djetetovom daljnjem razvoju. „Razvojni psiholog Erik. H. Erikson izgradio je teoriju ljudskog životnog ciklusa koja se sastoji od osam faza, od kojih svaka predstavlja posebno razdoblje u ljudskom razvoju.“⁴⁶ Erikson ističe kako se dijete prilagođava po stadijima. Sa svakom postignutom fazom traži novu prosječno očekivanu sredinu s kojom je prethodno upoznato i s kojom bi se lakše prilagodilo okolini koja ga okružuje. Erikson naglašava kako se čovjekova sredina također treba sastojati i od diskontinuiranih koraka kako bi se što bolje prilagodio životnim zadacima. Prije nego što se detaljnije upoznamo sa svakom fazom prije toga ću kratko naznačiti problem identiteta.

3.2.1. Pojam identiteta

Kako bismo uopće mogli govoriti o krizi identiteta prvo se moramo upoznati s pojmom identiteta. Identitet definiramo kao „istovjetnost, potpuna jednakost; odnos po kojem je netko ili nešto (npr. biće ili svojstvo) jednako samo sebi, tj. isto; skup značajki koje neku osobu (ili svojstvo) čine onom koja jest ili onim što jest.“⁴⁷ Identitet je višeznačnica koja može biti upotrijebljena u brojnoj upotrebi u životu. „Imamo matematički identitet koji se

⁴⁵ Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja. Dostupno na: <https://www.rastimozajedno.hr/file/50/>. (07. 09. 2021.).

⁴⁶ S. POOLE, J. SNAREY, Erikson's Stages of the Life Cycle, *Encyclopedia of Child Behavior and Development* Volume 2, New York., 599.

⁴⁷ Identitet. 17. 11. 2019. Dostupno na: [identitet | Hrvatska enciklopedija](https://hr.wikipedia.org/wiki/Identitet). (12.08.2021.).

odnosi na algebarski i trigonometrijski identitet, imamo jezični, regionalni, društveni, dobni, rodni, politički, moderni, vjerski itd.“⁴⁸ Nas trenutno najviše zanima vjerski i društveni identitet stoga ćemo se isključivo na njih i osvrnuti.

3.2.1.1. Vjerski identitet

Osoba koja izražava pripadnost određenoj religiji očituje svoj vjerski identitet. Svaka religija ima svoje vjersko obilježje uz pomoć kojega se izdvaja od ostalih. Iako je svaka religija različita, apsolutno svaka ima pravo na poštivanje svoje vjere jer je to na kraju njihov vjerski identitet koji ih obilježava u svakodnevnom životu. Kršćanstvo s nekim religijama ima određenih sličnosti koje nas zbližavaju, dok se od nekih u potpunosti razlikuje i naučava drugačiji nauk. Bez obzira na to da li smo mi s drugim religijama slični ili različiti, poštovanje nikada ne smije izostati.

Vjerski identitet, odnosno nauk o vjeri, mora biti dostupan svakom djetetu u školi. Već smo spomenuli kako se djetetova duhovnost razvija odmalena, stoga je vrlo bitno da se to i nastavi kako bi se vjera produbila i kako bi dijete moglo postupno razvijati svoj vjerski odgoj. Prakticiranje vjere također igra veliku ulogu u životu svakog vjernika. Djeca uče od svojih roditelja. U ranoj dobi oni su im najveći uzor, stoga je jasno da će dijete koje je vidjelo od svojih roditelja da redovito prakticiraju vjeru usvojiti jednaku naviku i biti privrženija odlasku na misu ili na katehezu, dok kod roditelja koji nisu praktični vjernici izostaje taj vid približavanja vjere djetetu.

Bez Crkve kršćani ne mogu govoriti o vjerskom identitetu. Crkva kao zajednica vjernika zbližava svakog vjernika. U Crkvi se događa susret s Riječi Božjom. Pojam Crkve uključuje i obraćenje na koje se stavlja posebna briga za svakog obraćenika. Kroz brojne kateheze i susrete obraćenici bivaju učeni vjerskim istinama kako bi postali dio crkvene zajednice. Za katekumene je propisan poseban obred inicijacije, što nam dokazuje koliko Crkva poštuje svaku osobu i s kolikom žarom želi svoju novu braću i sestre privući k Bogu. Socijalne institucije su važne u formiranju identiteta ali i u formiranju duhovnosti. Crkva je jedna od socijalnih institucija. S obzirom da Erikson u svojim fazama naglašava iznimnu

⁴⁸ Usp. Identitet. Dostupno na: [identitet | Hrvatska enciklopedija](#). (12.08.2021.).

važnost socijalnog aspekta, ovdje možemo istaknuti Crkvu koja se pokazuje kao savršena ustanova za duhovni i socijalni razvoj svake osobe.

3.2.1.2. Društveni identitet

Od djetinjstva primjećujemo utjecaj društva u našem životu. Društvo često puta nameće svoje mišljenje koje može, ali i ne mora biti prihvaćeno. Svaka osoba je individualna. Ovisno o načinu odgoja, karakteru i osobnosti svaka osoba ima svoje identitet koji ga određuje na svim aspektima života. „Društveni identitet predstavlja način kako osoba vidi sebe u društvu s jedne strane, a s druge, načinom kako je vide drugi članovi društva.“⁴⁹ Ukoliko društvo nameće mišljenje koje pojedincu ili određenoj grupi nije prihvatljivo, društvo često zna osobu izbaciti iz društva i ukinuti mu određene povlastice. To je diskriminacija i ni u kome slučaju ne smije biti dopuštena. Svaka osoba ima individualne karakteristike koje ga određuju kao osobu.

Erikson nam donosi zanimljiva promišljanja u kojima se dotiče društva, molitve i odgojitelja. „Nema nikakve sumnje da je organizirana religija ta koja sistematizira i socijalizira prvi i najdulji sukob u životu: ona kombinira maglovite slike prvih odgojitelja jedinke u kolektivne slike iskonskih ljudskih zaštitnika [...] molitvom čovjek uvjerava nadljudsku silu da je, i pored svega, on ostao dostojan povjerenja i traži znak da sada može da i on nastavi vjerovati svom božanstvu.“⁵⁰ Čovjek mora održavati zdrav odnos sa društvom, uspostavljati komunikaciju s drugim ljudima.

Pitamo se kako to činiti, recimo u katehezi, kada nam nove epidemiološke mjere to zabranjuju? U posljednje vrijeme imali smo priliku uočiti s vjersku diskriminaciju. Naime, situacija s COVID 19 virusom utjecala je na cijeli svijet. Pandemija ne samo da je oduzela ljudske živote već je imala izrazito negativan utjecaj na društvena okupljanja, sportska natjecanja, rad u uslužnim djelatnostima kao i na mogućnost održavanja bogoslužja. Zbog propisanih mjera vjerska okupljanja nisu bila moguća jer je postavljen limit broja osoba koje mogu boraviti u Crkvi i drugim javnim mjestima. Društvo je prihvatilo odluke epidemiologa i prilagodilo se situaciji u kojoj se nalazimo. Međutim ovdje se javljaju određene

⁴⁹ Društveni identitet (teorija), 28. 12. 2019. Dostupno na: [Društveni identitet \(teorija\) — Vikipedija, slobodna enciklopedija \(wikipedia.org\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Društveni_identitet_(teorija)). (14.08.2021.).

⁵⁰ E. H. ERIKSON, *Omladina, kriza identifikacija*, Titograd, 1976.,70.

diskriminacije. Od zabrana odlaska na društvena okupljanja pa sve do zabrane putovanja kao i prelaska granice. Društvo zahtjeva međuljudski odnos s ljudima. Više nema rukovanja kao znaka poštovanja druge osobe, skrivamo se iza zaštitnih maskica, pravimo razmak između osoba od dva metra. Sve to ima veliki utjecaj na društveni život. Društvo mora održavati komunikaciju, mora se razvijati radi zajedničke koristi kojom doprinosi napretku društvenog života.

„Djetetu bliske osobe u obitelji, krugu vršnjaka, školi i zajednici čine krugove otpornosti koje pomažu štititi njegovu psihološku dobrobit pri suočavanju s izazovima. [...] A kad govorimo o ulozi škole, ona je zaista nemjerljiva. Zemlje koje nažalost imaju mnogo iskustva s prirodnim nepogodama jako dobro znaju da je nakon takvih događaja važno što prije vratiti djecu u školu. Škola donosi rutinu, predvidljivost, osjećaj pripadanja i prihvaćenosti, iskustva postignuća i prevladavanja izazova koja jačaju sliku o sebi.“⁵¹ Škola je u djetetovom razvoju najvažnija ustanova koja im pruža osjećaj sigurnosti, prihvaćenosti i utječe na psihosocijalni razvoj djeteta. Ukoliko djeca nemaju mogućnost odlaska u školu gdje s vršnjacima uspostavljaju bliske odnose, tada možemo primijetiti prekid razvijanja socijalnih vještina koje su neophodne za daljnji razvoj svakog djeteta.

3.2.2. Psihosocijalni razvoj djeteta od rođenja do 12 godine

„U Eriksonsovoj teoriji vrijeme nadmoći u svakoj fazi razvoja utječe na čitavu hijerarhiju razvoja. Nadmoć se odnosi na postupni, uzastopni način na koji dijete prirodno raste u skladu s vanjskim (biološkim) i unutarnjim (psihičkim) zakonima razvoja u odnosu na osobu i institucije.“⁵²

Erikson je opisao čovjekov razvoj u 8 faza u kojima stavlja naglasak na socijalni aspekt rasta. Svaka faza podijeljena je s različitom dobi djeteta koja naglašava određene sposobnosti koje se stječu rastom i razvojem. Spomenute godine služe za razlikovanje i raspodjelu razdoblja. Vremensko ograničenje opisano za svako razdoblje ne znači da je za dijete strogo ograničeno točno takvom raspodjelom, svako dijete je individualno stoga je jasno da postoji mogućnost za odstupanja od ovakve raspodjele. Manja odstupanja su

⁵¹ Učitelji, psiholozi i socijalna pedagoginja o posljedicama pandemije koronavirusa na mentalno zdravlje školske djece. 01. 09. 2021. Dostupno na: [Školske novine: Učitelji, psiholozi i socijalna pedagoginja o posljedicama pandemije koronavirusa na mentalno zdravlje školske djece | Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba \(poliklinika-djeca.hr\)](https://www.poliklinika-djeca.hr/2021/09/01/ucitelji-psiholozi-i-socijalna-pedagoginja-o-posljedicama-pandemije-koronavirusa-na-mentalno-zdravlje-skolske-djece/). (07. 09. 2021.).

⁵² S. POOLE, J. SNAREY, Erikson's Stages of the Life Cycle, *Encyclopedia of Child Behavior and Development*, 599.

zanemariva. Dijete je kroz svoj rast i razvoj ograničeno brojnim čimbenicima koji utječu na njegovo ponašanje i socijalnu razvijenost.

U prvoj fazi koju Erikson opisuje govori se o bazičnom povjerenju u odnosu na bazično nepovjerenje. Osjećaj bazičnog povjerenja dijete razvija kada se osjeti prihvaćenim od strane majke koja svoju privrženost i brigu pokazuje nježnom brigom i bliskošću. Dijete koje uspije izgraditi osjećaj prihvaćenosti pokazuje to na način dobrog kontakta s roditeljima, nasmijano je i mirno spava, to mu pomaže da stekne povjerenje i osjećaj sigurnosti.

U drugoj fazi koja je vezana za autonomiju odnosi se na drugu i treću godinu djetetovog života. Sada dijete postaje svjesno okoline koja ga okružuje te pokušava samostalno puzati i hodati. Ovdje se najviše uočava volja za napredovanjem. Dijete se navikava na roditeljske zabrane. Kada dijete uspješno uspije u samokontroli, roditelji ga trebaju pohvaliti i ohrabriti kako bi dijete steklo osjećaj uspjeha i ponosa. Neuspjeh u rješavanju krize stvara osjećaj nesigurnosti i bespomoćnosti kod djeteta, što u svakom slučaju treba izbjegavati.

Treća faza obuhvaća period od treće do šeste godine djetetovog života, to je faza uspostavljanja autonomije nasuprot krivice. Sada kada je dijete svjesno ograničenja dolazi do poštivanja autoriteta. Igra je i dalje vrlo važna u djetetovom razvoju ali sada dolazi do porasta moći nad okolinom. Sada dijete dobiva osjećaj svrhovitosti.

Četvrta faza odnosi se na marljivost u odnosu na osjećaj manje vrijednosti. Faza se odnosi na razdoblje od šeste do dvanaeste godine života. Škola i učenje zamjenjuju igru, javlja se osjećaj marljivosti koji djeci osigurava osjećaj važnosti i doprinosa zajednici. Sada djeca uspoređuje sebe s drugima i stječu osjećaj kompetencije s drugom djecom.⁵³

3.2.2.1. Bazično povjerenje – bazično nepovjerenje

Gore navedeno razdoblje predstavlja najraniju fazu koja obilježava djetetov razvoj i opisuje na koji način dijete stječe i izgrađuje povjerenje. Riječ je o prvoj godini djetetovog života. Ova faza govori o stjecanju osnovnog povjerenja, s posebnim naglaskom da su u prvim godinama majka i otac najprivrženiji djetetu stoga je jasno da će dijete s njima ostvariti posebno prisan odnos i izgraditi najveći stupanj povjerenja. Ukoliko usporedimo ulogu majke i oca moramo istaknuti kako je majka na poseban način u ovom razdoblju privrženica djetetu jer je dijete dojenče i potrebna mu je stalna briga i pažnja. Smireni glas majke će umiriti dijete

⁵³ Usp. E. H. ERIKSON, *Identitet i životni ciklus*, Beograd 2008., 12.

i uspavati ga. Upravo takav pristup će u kasnijem razvoju pozitivno utjecati na djetetov emocionalni razvoj. Uloga oca je također vrlo važna, dijete se od najranijeg razdoblja povezuje s ocem koji je zaokupljen oko njege novorođenčeta. Bitno je odvojiti vrijeme i biti strpljiv s djetetom. Pozitivan pristup i prilagođen odgoj od najranije faze stvara čvrste temelje za daljnji razvoj djeteta. Dijete prepoznaje emocije, stoga je važno je da dijete osjeti blizinu i podršku oba roditelja. Zbog toga se osjeća prihvaćenim a to pokazuje na način da se razvija bez ikakvih poteškoća. Stoga „takvo novorođenče dobro spava, ima apetit, zadovoljno je, nasmijano i ima dobar kontakt s roditeljima. Osjećaj bazičnog povjerenja, koje se stječe postojanom i nježnom brigom roditelja o novorođenčadi predstavlja temelj identiteta bazičnosti.“⁵⁴ Majka i otac koji su pažljivi znaju prepoznati djetetove potrebe te pokazuju posebnu povezanost s djetetom. Upravo ta povezanost će kasnije utjecati na djetetovo socijalno ponašanje. Ukoliko dijete izgubi povjerenje u svoje roditelje, kasnije tijekom odrastanja će teže sklapati prijateljstva jer će izostati element povjerenja. Dijete će osjećati određeni strah i nepovjerenje te će izgraditi osjećaj napuštenosti i odbačenosti zbog nedovoljne brige i pažnje roditelja. Emocionalno stanje djeteta također ne smije biti zanemareno. S obzirom da je ovo najranija faza, dijete prvenstveno razvija dva osnovna osjećaja, a to su osjećaj ugone i neugode. Od najranije dobi dijete izražava svoje osjećaje i daje do znanja da li se osjeća ugodno ili ne. Prve emocije koje pokazuju pozitivno emocionalno stanje kod djece možemo primijetiti ukoliko se dijete smije, pažljivo prati okolinu koja ga okružuje i ukoliko pruža ruke u želji da osjeti blizinu majke, oca ili bilo koje druge osobe s kojom se osjeća prihvaćeno. Nasuprot tome dijete može pokazati negativne emocije s kojima želi pokazati da se ne osjeća ugodno i da želi promjenu. S obzirom da novorođenče još nije u mogućnosti govoriti, negativne emocije pokazuje na sljedeći način: dijete često plače, teško ga je smiriti jer je uznemireno, mršti se i nema naznake osmjeha. U ovakvim situacijama važna je promjena. Dijete sve što vidi oponaša i obraća pozornost na druge ljude i njihove postupke. Okolina treba pokazati svoje osjećaje djetetu, smijati se, igrati se i brižno se odnositi prema njemu.

S obzirom na to da je ovo faza gdje se novorođenče tek razvija, ovdje je duhovnost vezana ponajviše uz majku koja brižno pazi na svoje dijete. Duhovnost će biti na pozitivan način utjecati na dijete ukoliko roditelji budu jačali svoju vjeru jer dijete gleda i prati svaki njihov korak. Materijalno nas nikada ne može obogatiti kao duhovno. Dijete osjeća majčinu

⁵⁴ E. H. ERIKSON, *Identitet i životni ciklus*, 12.

ljubav i blizinu. To se najbolje očituje kada dijete reagira na ruku majke koju prisloni na utrobu jer se osjeća prihvaćeno i voljeno.

3.2.2.2. Autonomija – sram

U drugoj fazi psihosocijalnog razvoja opisuje se proces stjecanja autonomije. Riječ je o drugoj i trećoj godini života. U ovoj fazi dijete se uči zabranama i ograničenjima uz pomoć kojih se dijete uči samokontroli. Ukoliko dijete pokaže sposobnost samokontrole ono biva nagrađeno. Nagrada kod djeteta izaziva poseban osjećaj uspjeha i ponosa koji utječe na njegovo samopouzdanje na pozitivan način, dok u slučaju neuspjeha kod djeteta se javlja osjećaj stida, bespomoćnosti i nesigurnosti.

Ovdje je glavna vrлина volja, koja se razvija kroz uspješnu manipulaciju, hodanje i izražavanje riječima, a izražava se u odlučivanju, uzdržavanju i samokontroli. Pozitivno rješenje krize vodi povećanoj autonomiji i samokontroli djeteta, osjećanju slobodne volje, osjećaju samopouzdanja i ponosa na vlastite snage. Neuspjeh u rješavanju krize proizvodi nesigurnost kao i osjećaja nesamostalnosti, bespomoćnosti, sumnje u sebe, zavisnosti i stida.⁵⁵

Sve što malo dijete vidi i čuje utječe na njega i na njegov razvoj. Sada dijete ostvaruje bogatu interakciju s neposrednim okruženjem. Ono želi ostvariti socijalni odnos s drugima, to pokušava na način da neprestan postavlja brojna pitanja na koja očekuje odgovor. Ono želi učiti i razvijati se. Roditelji su tu da podržavaju i pomažu da ostvari socijalno iskustvo s drugom djecom ali i starijima od njega kako bi se obogatio socijalni razvoj. Dijete treba učiti samostalnosti od početka, pružiti mu osjećaj korisnosti. To možemo učiniti na način da dopustimo djetetu da samo osmisli pravila igre kojih će se pridržavati svi igrači. Na taj način dijete će razviti osjećaj samopouzdanja koje će mu koristiti u daljnjem razvoju. Djetetu je važna podrška i prihvaćanje. Poticaj i uključivanje djeteta u zadatke koje može samostalno obaviti omogućuje mu razvijanje motoričkih sposobnosti koje će imati pozitivan učinak u daljnjem razvoju.

Duhovnost u ranijoj dobi dijete upoznaje od svoje obitelji. Sada kada dijete posvećuje pažnju svemu što vidi i čuje, poželjno je da roditelji djetetu omoguće da stekne pozitivnu sliku o Bogu, da vidi svoje roditelje kako se mole za stolom i da im roditelji pričaju priče

⁵⁵ E. H. ERIKSON, *Identitet i životni ciklus*, 12.

inspirirane Biblijom. Naime, djeca posebnu pažnju posvećuju priči ukoliko se roditelji užive u pričanje priče. Roditelji svaku priču mogu učiniti zanimljivom djetetu ukoliko pokažu znakove divljenja ili čuđenja koji zaokupljaju djetetovu pažnju. Djeca u ovom razdoblju imaju bezbroj pitanja vezana za sve što ih okružuje stoga je važno imati strpljenja i razumjeti njihovu radoznalost i želju za učenjem.

3.2.2.3. Inicijativa – krivnja

U trećoj fazi koja se odnosi na razdoblje od četvrte do šeste godine riječ je o inicijativi nasuprot krivnji. Ovo je doba igre u kojem se ostvaruju socijalni odnosi s drugima, javlja se porast djetetovih moći nad okolinom kao i porast odgovornosti. Sada se dijete služi s govorom i svakim danom ga sve više razvija. Tu su i motoričke sposobnosti koje postaju sve naprednije zbog raznovrsnih igara uz pomoć kojih razvija brojne vještine. Sada je dijete spretnije i aktivnije u radnjama poput: trčanja, penjanja, igranja. Razvija se neovisnost na način da se dijete zna samo presvući, koristiti pribor za jelo, voziti bicikl bez pomoći. Sada dijete samo zna voditi konverzaciju i spremno je pomoći drugima riješiti zadatak. Igre koje zaokupljaju djetetovu pažnju su raznovrsne, najčešće se odnose na događaje iz stvarnoga života koji će biti povezani s djetetovom maštom. Sada dijete razvija empatiju i suosjećanje prema drugima. Razvija se i osjećaj ljutnje, sebičnosti pa čak i ljubomore prema drugima. Sebičnost i ljubomora se najviše pokazuju kada trebaju podijeliti svoje igračke s drugima.

„Glavna vrlina je svrhovitost shvaćena kao »hrabrost da se pokaže i slijede vrijedni ciljevi, nesputana porazima djetinjastih fantazija, krivicom i frustrirajućim strahom od kazne«. Neuspjeh u rješavanju krize ovoga stupnja vodi osjećaju krivice, grešnosti, rezignaciji, malodušnosti.“⁵⁶ Djetetu je važno pokazati da kod nesuglasica roditelji neće burno reagirati već da će sa strpljenjem i poštovanjem saslušati djetetove potrebe i pokazati razumijevanje. Komunikacija između djeteta i roditelja ostavlja trag na djetetovo samopouzdanje u kasnijem razvoju. Potrebno je pomoći djetetu da stvori pozitivnu sliku o sebi i drugima.

U ovome razdoblju dijete o duhovnosti najviše uči od svojih roditelja, braće i sestara ali dijete sada ima mogućnost dobivanja brojnih informacija u vrtiću. Razvija se socijalni aspekt i dijete u razgovoru s drugom djecom ima mogućnost pričati o temama o kojima je do

⁵⁶ E. H. ERIKSON, *Identitet i životni ciklus*, 12.

sada mogao pričati samo s užom obitelji jer socijalni aspekt ipak nije bio toliko razvijen. Kroz brojne slikovnice inspirirane biblijskim događajima djetetu se može približiti pojam Boga i naučiti ga vrlinama i idealima kršćanskih vrijednosti koje će biti opisane i prikazane u slikovnici. Dijete o vjeri uči i od vršnjaka bilo u vrtiću, bilo na drugim mjestima gdje se s njima susreće.

3.2.2.4. Marljivost – osjećaj manje vrijednosti

U posljednjoj fazi koju ovdje opisujemo je četvrta faza koja je vezana uz marljivost nasuprot osjećaju manje vrijednosti. Razdoblje je vezano za period od šeste do dvanaeste godine života. Erikson kod opisa marljivosti podrazumijeva da djeca razvijaju osjećaj korisnosti i poželjnosti. Sada se kod djeteta osim marljivosti javlja i vrlina upornosti koja je u ovome dobu najčešće vezana za školsko učenje. Još jedna vrlina koja se očituje u ovoj fazi je kompetentnost u odnosu s drugima koja omogućuje socijalni odnos s drugima i stvara osjećaj važnosti i jedinstvenosti.⁵⁷ Kako bi dijete postalo marljivo potrebno mu je pomoći da dobije osjećaj korisnosti i dosljednosti. Kada dijete započne neki zadatak treba ga naučiti da mu se posveti i da ga završi kako bi dobilo osjećaj odgovornosti. Ustrajnost je također jako bitna jer prilikom odustajanja od započetog zadatka i nemogućnosti njegovog izvršavanja, dijete dobiva osjećaj manje vrijednosti, postaje stidljivo, povučeno i ne uspostavlja socijalni kontakt s vršnjacima. Ukoliko djetetu nije posvećeno dovoljno pažnje od najranije faze razvoja to se sada manifestira u kasnijoj fazi a dijete dobiva osjećaj manje vrijednosti. Za to mogu biti odgovorni roditelji, brat ili sestra, pa čak i prijatelji pogotovo ukoliko smo bliski s njima. Odgojem se mora pomoći djetetu da izgradi pozitivne osobine te ga poticati da izgrađuje i unaprjeđuje motoričke sposobnosti. Osjećaj vrijednosti i prihvaćenosti su djetetu posebno važni te utječu na pozitivno fizičko zdravlje i psihičku stabilnost već od najranije faze razvoja.

Dijete sada ima priliku samostalno učiti i istraživati o duhovnosti. Ona ga sve više fascinira i obogaćuje u duhovnom smislu. Kroz redovno pohađanje vjeronauka i kateheze, djetetu se otvaraju brojni izvori učenja o Bogu, stoga je sada djetetu pruženo značajno više informacija u odnosu na prethodne faze. Do sada su roditelji, obitelj i prijatelji bili jedini izvori koji su mogli pružiti informacije duhovnosti dok je sada značajno više mogućnosti dostupno djetetu za detaljnije istraživanje i posvećenost onome što ga najviše zanima.

⁵⁷ Usp. E. H. ERIKSON, *Identitet i životni ciklus*, 12.

4. Novija teorija razvoja

Prethodno spomenute metode razvoja djeteta uvelike su utjecale na razvoj i spoznaju tijeka djetetovog razvoja. Doprinosi prethodno spomenutih metoda su ostavile veliki trag na daljnja istraživanja koja su nakon njih uslijedila. Kasnijim razvojem istraživanja djeteta došlo se do brojnih novih saznanja i načina discipliniranja djece kao i novih modela i načina učenja kroz igru. Tu nam pomažu brojni didaktički pribori i materijali koje se koriste u radu s djecom. Naglasak je stavljen na usmjerenost prema djetetovom rastu i razvoju i poštivanje djeteta kao osobe. Vršnjaci ovdje igraju neizostavnu ulogu koja utječe na socijalizaciju djeteta.

„Dijete koje u školskoj klupi sjedi šest sati na dan nije prirodno, slobodno, pravo dijete i otuda su svi rezultati pogrešni. Promatranje djeteta u uvjetima njegova slobodnog kretanja neizostavna je pretpostavka utemeljenja znanstvene pedagogije. Zato »škola mora omogućiti slobodni razvoj djetetove aktivnosti, kako bi tamo nastala znanstvena pedagogija; to je ključno za reformu«.“⁵⁸ Ukoliko su djeca nekoliko sati u istoj prostori s istim ljudima i to im postane svakodnevice, djetetu takav način pristupa s vremenom prestaje biti zanimljiv i javlja se osjećaj nezainteresiranosti. Pogotovo ukoliko su vezani za jedno školsko mjesto u razredu i nemaju mogućnost slobodnog kretanja. Montessori metoda to želi promijeniti, ona naglašava važnost slobodnog kretanja djece kako bi se mogli razvijati. Ova metoda pokazuje razumijevanje za djetetove potrebe, razumije da se svako dijete razvija individualno i da je potrebna prilagodba kako bi djetetove potrebe bile uvažene.

4.1. Nastanak Montessori pedagogije

Maria Montessori (1870-1952) bila je katolkinja koja je zaslužna za danas iznimno cijenjenu pedagošku metodu tzv. Montessori. Montessori pedagogija je najzastupljenija u vrtićima i osnovnim školama. Malena djeca uočavaju puno informacija u svojoj okolini, brzo uče i još brže se razvijaju, kako fizički tako i psihički. „Mnogi veliki pedagozi, psiholozi, kao i brojni rezultati modernih istraživanja posljednjih godina potvrđuju važnost ranih dječjih iskustava za daljnji razvoj inteligencije i cjelokupne osobnosti. Naglašavaju kako su djeca od rođenja sposobna za učenje i mnogo kompetentnija nego što smo dosad pretpostavljali, te

⁵⁸ D. BAŠIĆ, Modernost pedagoške koncepcije Marie Montessori, u: *Pedagojska istraživanja*, 8(2)2011., 206.

kako i malena djeca inteligentno percipiraju svoju okolinu.“⁵⁹ Djeca imaju sposobnost prepoznati stvari iz okoline već u svojim ranijim godinama života, uče kroz igru i na taj način se socijaliziraju sa svojim vršnjacima. Ako želimo dijete potaknuti na učenje, potrebna je motivacija, bez motivacije neće biti napretka jer će to dijete doživjeti kao frustraciju. Zanimljivo je za istaknuti koliko su djeca već u svojim ranim godinama inteligentna. „Primjerice, jednogodišnje dijete prepoznaje cvijeće ili bebe na slikama, i „primjereno“ reagira: želi pomirisati cvijet ili poljubiti bebu na fotografiji. No neće pomirisati jastuk naslonjača, ni poljubiti tanjur, što znači da je prepoznalo važna razlikovna obilježja.“⁶⁰

Kroz brojne aktivnosti učimo i pomažemo potaknuti kod djece kreativnost, poboljšati pamćenje i naučiti ih spretnosti. Montessori metoda naglašava kako djeca trebaju biti okružena okolinom koja je na njih usredotočena. S obzirom da se ova metoda pokazala prihvaćenom od strane djece, postala je međunarodno priznata i sve se više koristi u vrtićima i školama.

Pedagogija Montessori ukazuje da ne smijemo varati djecu o Bogu. „Odrasli trebaju djeci prenositi poruku: »Tvoj život će uspjeti.« Odrasli to mogu jedino vjerom i životom iz Novog Zavjeta. Preko sebe kao slike Božje stoji čovjek u posebnom odnosu prema Bogu: On spoznaje i ono što je iznad njega. Djeca tako čuju o Bogu, dožive svrhoviti rad, dožive dobrotu i ljubav. To su osnove za tajanstvene procese njihove vlastite vjere, povratnog puta prema Bogu. Djeca kao Božja stvorenja imaju pravo čuti i doznati o Bogu, a škola gradi put prema tome.“⁶¹ Svaki čovjek stvoren je na sliku Božju a Montessori je to željela istaknuti kao važnost iskazivanja ljubavi prema djetetu. Naime ona je smatrala da „svi problemi dječjeg ponašanja u osnovi proistječu iz nedostatka ljubavi/odraslih. [...] bit Montessori metode pripada ljubav prema djetetu, a do nje se dolazi molitvom, uz Božju pomoć! I ne postoji drugi put da se zahvati bit. Bez saznanja o značenju molitvene ljubavi, Montessori odgojitelji ovladaju samo tehničkom stranom problema, a Montessori metodu primjenjuju kao manje ili više uspješnu tehnologiju obrađivanja djece.“⁶²

4.2. Montessori metoda

⁵⁹ C. SCHAFER, *Poticanje djece prema odgojnoj metodi Marije Montessori*, Zagreb, 2015., 14.

⁶⁰ *Isto*, 14.

⁶¹ H. IVON, L. KROLO, B. MENDEŠ, *Pedagogija Marije Montessori-poticaj za razvoj pedagoškog pluralizma*, Zapresić, 2011., 23.

⁶² *Usp. isto*, 73.

Montessori metoda postaje sve zastupljenija moderna pedagogija koja je odlično prihvaćena u društvu. Zbog svojih brojnih pozitivnih karakteristika postaje sve zanimljivija za daljnje istraživanje. Što je najbitnije djeca i mladi su prihvatili metode ove pedagogije i pokazali zanimanje za njezine metode učenja. Djeca se osjećaju prihvaćenima kada im se odnosi s poštovanjem i kada se uvaži njihovo mišljenje.

Ovdje se stavlja poseban naglasak na samostalnosti i slobodi koja se pruža djetetu. Nisu postavljeni nikakvi okviri ili granice koje bi djeci nešto zabranjivale, već se sve svodi na individualni plan razvoja.

„Montessori metoda naglašava kako je za razumijevanje djeteta potrebno imati znanje iz pedagogije i kulture.“⁶³ Znanje iz pedagogije i kulture pomaže nam razumjeti i pokazati nam kako se prilagoditi pojedinom djetetu u različitim stupnjevima razvoja. Dijete se može odgajati na više načina. Ukoliko je dijete odgajano u zdravoj obiteljskoj atmosferi gdje su roditelji odvajali vrijeme za igru i učenje s djetetom ono će steći sigurnost u sebe i s vremenom će postajati samostalnije, pogotovo ukoliko roditelji budu pohvaljivali i nagrađivali djetetov trud. Međutim, ukoliko dijete stekne određeni strah ili doživi neprihvatanje od strane roditelja, odnosno skrbnika, ono će imati problema u daljnjoj socijalizaciji s vršnjacima jer će najvjerojatnije biti povučeno i osjetljivije od ostale djece zbog osjećaja krivnje koje mu je nametnuto od strane roditelja/skrbnika. Stoga je vrlo važno formirati osjećaj važnosti i prihvaćenosti kod djece već u najranijem razdoblju. „Montessori pedagogija je model odgoja i obrazovanja djece i omladine. Načela ovog pedagoško obrazovnog sustava temelje se na cjelovitom i sustavnom promatranju razvojnih potreba djeteta, od rođenja do odrasle dobi, mladenaštva. Montessori načela odgoja i obrazovanja, Montessori metode rada te jedinstveni Montessori pribori za rad potiču cjeloviti psihosocijalni razvoj djeteta s krajnjim ciljem, a to je razvoj samostalne, neovisne i slobodne osobe. Montessori pedagogija povezuje i njeguje univerzalne tradicionalne vrijednosti (humane tendence) i suvremene, futurističke ideje i stvaralaštvo.“⁶⁴ Ova metoda želi naučiti djecu da kroz malu pomoć odraslih samostalno dođu do rezultata.

⁶³ D. BAŠIĆ, Modernost pedagoške koncepcije Marie Montessori, 207.

⁶⁴ Maria Montessori – životopis, 2010. Dostupno na: [Nebula Montessori - Maria Montessori životopis](#), (14.08.2021.).

4.2.1. Primjer igre po Montessori metodi

Navesti ćemo 2 igre koje zbližavaju dijete s roditeljem/skrbnikom, pomaže djetetu prepoznati razne oblike predmeta koji ga okružuju, omogućava im razvoj koordinacije i potiču razvoj motoričkih vještina. Kada dijete postane sposobno hodati i trčati, otprilike oko druge godine života, povećat će se mobilnost te će imati priliku samostalno istraživati okolinu. Prilikom igre važno je strpljenje roditelja. Ukoliko dijete ne uspije izvršiti zadatak na način na koji se to od njega očekuje, ne treba ga požurivati niti nametati osjećaj krivnje već mu pomoći da shvati i uvidi gdje je pogriješio. Ne usvajaju sva djeca istom brzinom vještine stoga svako dijete treba raditi onim tempom koji njemu najbolje odgovara. Prva igra je vezana za Montessori metodu, dok je druga opisana igra duhovnog karaktera.

Primjer 1.

Igra se zove „osjetilna šetnja“ i namijenjena je djeci od 18 mjeseci starosti. S obzirom da djeca vole bosonogi istraživati prostore u kojima se nalaze, to im pomaže da dobiju izražen osjet dodira te da nauče razlikovati brojne predmete i teksturu tkanine po kojoj hodaju. Montessori metoda ovu igru koristi radi razvoja održavanja ravnoteže, ovdje dijete ima mogućnost prepoznavanja da li je površina na kojoj stoji mekane strukture ili tvrde.

Osjetilna šetnja

Potreban materijal:

- Veliki prostor (na otvorenom ili zatvorenom), raznolikost površina različitih strukture, npr.: 4 jastuka bilo koje veličine (ako je moguće, potrebno je odabrati jastuke različitog sastava, uzorci saga (iz obližnjeg dućana sagova), kratki sag, podložak za ulazna vrata (pripaziti da nije hrapav, veliki komad folije sa zračnim mjehurićima).

1. S odabranim predmetima izgraditi ravnu stazu. Svaki predmet trebao bi biti drukčije teksture;
2. Pokazati djetetu kako hodati stazom, a to znači ruku izbačenih u stranu kako bi zadržavalo ravnotežu;
3. Isprva se mora djetetu pomagati, te ga ispočetka uhvatiti za obje ruke. Kada postane sigurnije pri izvođenju ove aktivnosti, dopustiti mu da samo načini nekoliko koraka, ali biti u blizini za slučaj da izgubi ravnotežu;

4. Hodanje po jastucima bit će najzahtjevniji dio pa se djetetu mora pružiti ruka kako bi zadržalo ravnotežu;⁶⁵

Za ovu vrstu igre poželjno je dijete učiti samostalnosti i pružiti mu priliku da samostalno prođe nekoliko puta po jastucima kako bi uspostavilo ravnotežu bez pomoći odrasle osobe. Idealno bi bilo da se jastuci nalaze na tepihu mekanije izrade kako bi dijete, ukoliko izgubi ravnotežu, palo na mekani tepih.

Primjer 2.

Igra se zove pogodi tko sam? U ovoj igri djeca uz pomoć raznih asocijacija trebaju pogoditi o kojem pojmu je riječ. Igra je vezana uz biblijsku tematiku, stoga dijete kroz igru uči i produbljuje svoje znanje o duhovnosti.

- a) Kršćani me dva dana u godini moraju obdržavati, a pričaju o meni kao da sam barem 50 puta godišnje. Dan sam kad ne smiju jesti meso toplokrvnih životinja ni prerađevine od mesa, i to jedan obrok potpuni i dva mala. Ja sam... (POST);
- b) Najljepši sam od svih dana u tjednu za one kojima je omogućeno da me svetkuju. Zahtijevam odmor, molitvu na svetoj Misi i druženje. Ja sam... (NEDJELJA);
- c) Molitva sam i obrazac vjere iz prvih kršćanskih vremena. Ponavljaju me još od apostolskih dana. Govorim o vjeri u Boga Oca Svemogućega, Isusa Sina Njegova Jedinoga, Duha Svetoga, Svetu Crkvu katoličku... (APOSTOLSKO VJEROVANJE);
- d) Grijeh sam teški, jedan od sedam glavnih grijeha. Iz mene nastaju brojni drugi grijesi: svađe, razdori, krađe, mržnje, ogovaranja, laži, podmetanja... Poput zloduha zavladam čovjekom koji mi se predla. Čovjek pod mojim utjecajem postaje krajnje nesretan kad vidi tuđu sreću. (ZAVIST)⁶⁶

⁶⁵ M. PITAMIC, *Montessori igre i aktivnosti za bebe i djecu u ranoj dobi*, Zagreb 2013., 20-21.

⁶⁶ Usp. S. SINOVIĆ, *Vjeronauk za četvrti razred – Pogodi tko sam*. 18. 01. 2015. Dostupno na: [POGODI_TKO SAM – ponavljanje gradiva \(čtvrti razred\) \(vjeronaucni-portal.com\)](http://POGODI_TKO_SAM-ponavljanje_gradiva_čtvrti_razred_(vjeronaucni-portal.com)). (06. 09. 2021.).

4.2.2. Sličnosti i razlike u pristupu rada na duhovnosti djece prema Piagetu, Eriksonu i Montessori

Razvoj djeteta je dinamičan i odvija se postepeno. Kako bismo uočili razlike i dokazali napredak u razvoju djeteta, istaknuli smo dva psihologa koja su se posvetila razvojnom promatranju djeteta - Piaget i Erikson. Oboje su promatrali djetetov rast i razvoj od najranije faze. Opisi svake faze su bili temeljeni na ponašanju djeteta te na socijalnom razvoju gdje su se uočavale promjene i napredak koji se mijenjao kroz faze. Piaget i Erikson su imali sličnosti u opisivanju dječjeg razvoja. Prepoznali su da se djeca postupno razvijaju te da im je potrebna dosljednost. Podijelili su razvoj kroz faze, utvrdili važnost odgoja prilagođenog dječjim sposobnostima i dokazali važnost emocionalnog, socijalnog, kognitivnog i psihosocijalnog razvoja. Piaget je razvio teorije kognitivnog razvoja. Njegov način proučavanja temeljio se na promatranju odrastanja i načina na koji djeca stvaraju zaključke. Erikson se također bavio promatranjem razvoja osobe u fazama. Naglašava kako se čovjek razvija tijekom cijelog života. Faze razvoja je podijelio po dobi. Erikson govori o svakoj fazi kao o prepreci. Svaka prepreka i način na koji dijete i roditelji nadiđu prepreku utječe na način kako će dijete napredovati u sljedećoj fazi svog života.

Montessori metoda je novija metoda odgoja koja se služi sa raznim didaktičkim priborima i materijalima. Metoda naglašava načelo: „pomozi mi da to učinim sam“. Ona je unaprijeđena u odnosu na prethodno spomenute metode. Značajan pomak u razvoju djeteta omogućili su prethodno opisani psiholozi koji su postavili temelj za daljnje razvijanje djetetovog razvoja. Montessori metoda je uz pomoć prethodno opisanih faza razvoja unaprijedila i proširila svoj način rada s djecom. Naglasak je na načinu rada koji pomaže djetetu da postane samostalno i da izgrađuje samopouzdanje. Montessori metoda naglašava da je duhovnost bitna osobina djeteta. S obzirom na to da duhovnost pozitivno pridonosi razvoju djeteta, vrlo je važno da ona bude integrirana u svakoj djetetovoj razvojnoj fazi. Duhovnost pomaže i socijalnom aspektu jer je razvoj djeteta vezan prvenstveno za roditelje koji izgrađuju dijete kao osobu, zatim vršnjaci s kojima dijete provodi dosta vremena u školi i na kraju tu su i nastavnici odnosno odgojitelji koji pomažu djetetu da izgradi kvalitetne odnose s drugima.

Zaključak

Razvojna psihologija proučava ljudski razvoj od začeća do smrti, promjene u razvoju i u ponašanju tijekom svih životnih razdoblja. U ovome radu smo se usredotočili na rano djetinjstvo. Opisali smo razdoblja razvoja te ih povezali sa duhovnošću. Psihološki rast i razvoj može se primijetiti u svakom razdoblju, pogotovo ukoliko je dijete brižno odgajano i ukoliko mu je omogućeno da bude socijalizirano s vršnjacima. Na taj način dijete brže stječe samostalnost, osjeća se sigurnije i prihvaćenije u odnosu na djecu koja nisu imala odgovarajuće poticaje za daljnji razvitak. Dijete treba poštivati kao osobu i pružiti joj prikladan način odgoja. Ono mora imati osiguranu slobodu za igru, ne smije biti opterećeno brojnim zadacima koji od njega zahtijevaju više nego što je sposobno učiniti. Sve mora biti primjereno dječjoj dobi i uzrastu.

Kroz cijeli rad je uključena tema duhovnosti koja je neizbježna u razvoju djeteta. Prikazali smo koliko je ona važna u rastu i razvoju svake osobe te koliko pozitivnih karakteristika pruža u odgoju djeteta. Kako bi duhovnost bila prikazana na zanimljiv i prilagođen način bilo bi poželjno koristiti se raznim didaktičkim pomagalicama i metodama. Djecu treba konstantno poticati na izražavanje vlastitog mišljenja i poticati raspravu s njima. Treba se često služiti s pohvalama, imati strpljenja u radu kako bismo im pružili mogućnost vlastitog napretka u razvoju. Poštivanje djeteta je iznimno bitna značajka u njegovu razvoju jer se dijete nikada ne smije osjećati zapostavljenim. Učenje treba poticati s igrom i raznim aktivnostima koje su povezane za postupno osamostaljivanje djeteta. Na takav način utječemo da dijete spozna granice svojih mogućnosti. Djetetu treba dati do znanja da postoje određene granice. Djetetu se ne smije dopustiti da iskorištava dobrotu roditelja i utječe na njihove odluke na način da dobije kada god nešto poželi. Važno je djetetu objasniti da postoje granice koje vrijede za sve. Često puta se događa da ih dijete odbija prihvatiti i želi da mu se udovoljava na način da dobije sve što poželi. Roditelji tada trebaju biti uzori i odgajatelji. U tome će im pomoći upravo duhovnost iz koje se mogu crpiti brojni primjeri poslušnosti.

Piaget nam donosi četiri razdoblja razvoja djeteta u kojima smo opisali pozitivne segmente koje nam donosi uključenost duhovnosti u razvoju djeteta. Važno je naučiti dijete poštivanju, strpljivosti te pokazati način nagrade za dobra djela i blage kazne za loša djela. Djetetu se nikako ne smije konstantno prigovarati i ukazivati na loše djelovanje kako ne bi

izgubilo samopoštovanje ili steklo osjećaj nepoželjnosti. Za sve treba postojati granica, kako za nagradu tako i za kaznu. Više o tome smo govorili u drugom poglavlju kod roditeljskih stilova ponašanja u odgoju djece.

Kod Eriksona smo istaknuli krizu identiteta. S obzirom da je identitet širok pojam i uključuje brojne podjele, mi smo se osvrnuli samo na nama najvažnije za temu ovoga rada. Istaknuli smo vjerski i društveni identitet. Bez poštovanja nema ispravnog međuljudskog odnosa. U tom slučaju on postaje neprihvatljiv i vrijeđa osobe koji nisu dio te zajednice. Za današnju kulturu to je nedopustivo. Etika nam ne dopušta nepoštovanje prema bilo kojoj kulturi, vjeri, političkoj opredijeljenosti. Isto vrijedi i za društveni identitet na koji smo se također osvrnuli s primjerom pandemije koju smo povezali s Crkvom. Spomenuli smo i četiri razvojne faze te ih usporedili s duhovnosti. Prva faza koju smo opisali govori o bazičnom povjerenju u odnosu na bazično nepovjerenje te predstavlja najraniju fazu djetetovog razvoja. Druga faza govori o autonomiji u odnosu na sram, vezana je uz drugu i treću godinu života. Treća opisana faza govori o inicijativi nasuprot krivnje, dok smo u četvrtoj fazi opisali marljivost u odnosu na osjećaj manje vrijednosti.

Na kraju ovoga rada opisana je vrlo zanimljiva i inspirativna metoda razvoja - Montessori metoda razvoja. Ova metoda je iznimno prihvaćena u društvu, čak pokazuje brojne aspekte poboljšanja samostalnosti kod djece. Pohvalno je što je međusobno socijalno ponašanje djece na visokoj razini, a didaktički materijali im pomažu u motivaciji i uključenosti djece u brojne metode različitih vrsta učenja kroz igru. Djecu takav način učenja zabavlja a odgojitelji imaju disciplinirane učenike.

Prednosti ovoga rada su primjeri i usporedbe faza iznimno značajnih psihologa koji su u 20. stoljeću pomogli jasnijem razumijevanju bihevioralnog odnosa prema drugima. Svaka faza ima usporedbu s duhovnosti gdje se opisuje njezin doprinos dječjem razvoju i socijalnim odnosima s drugima. Kako bismo unaprijedili ovaj rad, opisali smo i noviju teoriju razvoja – Montessori metodu, koja postaje sve prihvaćenija i zastupljenija u brojnim odgojim ustanovama, ponajviše u vrtićima.

S obzirom na to da je ovaj rad vezan samo za rani razvoj djeteta ovdje nisu opisane sve razvojne faze djetetovog razvoja stoga je to nedostatak ovoga rada. Bilo bi zanimljivo proučiti sve razvojne faze ali u ovome radu sam htjela prikazati usporedbu razlike i sličnosti proučavanja djece od strane dva različita, a opet slična psihologa.

Željela bih istaknuti kako je ova tema važna za daljnje istraživanje jer se djeca mijenjaju, napreduju u razvoju stoga i metode trebaju biti prilagođene novijem dobu i njihovom razvoju.

Literatura

1. D. BAŠIĆ, Modernost pedagoške koncepcije Marie Montessori, u: *Pedagogijska istraživanja*, 8(2011.)2, 205-261.
2. A. BAUCAL, *Kognitivni razvoj: Kognitivno-informacioni pristup*, Beograd, 1998.
3. BENEDICT XVI., *Eshatologija smrt i vječni život*, Split, 2016.
4. F. BUGGLE, *Razvojna psihologija Jeana Piageta*, 2002.
5. Društveni identitet (teorija), 28. 12. 2019. Dostupno na: Društveni identitet (teorija) — Vikipedija, slobodna enciklopedija (wikipedia.org). (14.08.2021.).
6. E. H. ERIKSON, *Identitet i životni ciklus*, Beograd 2008.
7. E. H. ERIKSON, *Omladina, kriza identifikacija*, Titograd, 1976.
8. Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja. Dostupno na: <https://www.rastimozajedno.hr/file/50/>. (07. 09. 2021.).
9. A. T. FILIPOVIĆ, Vjeronauk i promicanje duhovnog razvoja učenika u ozračju novog interesa za duhovnost, u: *Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, 11(2017), 127-142.
10. FRANJO, *Evangelii gaudium - Radost evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima*, Zagreb, 2013.
11. B. J. GROESCHEL, *Psihologija duhovnoga razvoja*, Split, 2009.
12. Z. GRUDEN, V. GRUDEN, *Dijete, škola, roditelj*, Zagreb, 2006.
13. H. IVON, L. KROLO, B. MENDEŠ, *Pedagogija Marije Montessori-poticaaj za razvoj pedagoškog pluralizma*, Zaprešić, 2011.
14. Identitet. 17. 11. 2019. Dostupno na: identitet | Hrvatska enciklopedija. (12.08.2021.).
15. K. A. JURIĆ, S. SRDANOVIĆ, Socijalni aspekti u oblikovanju djetetove duhovnosti i identiteta te njihova konkretna aktualizacija, u: *Služba Božja* 57(2017)4, 459-476.
16. J. MAMIĆ, Duhovnost u vjesniku Đakovačke i biskupije, u: *Diacovensia* VI.(1998.)1, 194-225.
17. Maria Montessori – životopis, 2010. Dostupno na: Nebula Montessori - Maria Montessori životopis. (14.08.2021.).
18. M. PITAMIC, *Montessori igre i aktivnosti za bebe i djecu u ranoj dobi*, Zagreb, 2013.
19. M. NIKIĆ, Suvremena duhovnost mladih između tradicije i nove religioznosti, u: *Diacovensia* XVI(2008). 1-2, 115-133.
20. R. PRKAČIN, Teologija duhovnog života Duhovni život po Duhu Svetome, u: *Obnovljeni život* (60)2(2005.), 195-214.

21. J. PIAGET, B. INHELDER, *Psihologija deteta*, Novi Sad, 1990.
22. J. PIAGET, B. INHELDER, *Intelektualni razvoj deteta*, Beograd, 1982.
23. S. POOLE, J. SNAREY, Erikson's Stages of the Life Cycle, *Encyclopedia of Child Behavior and Development* Volume 2, New York., 599 – 603.
24. J. SCHEPENS, Duhovnost vjeroučitelja, u: *Kateheza* 29(2007.)1, 54-63.
25. C. SCHAFER, *Poticanje djece prema odgojnoj metodi Marije Montessori*, Zagreb, 2015.
26. S. SINOVČIĆ, Vjeronauk za četvrti razred – Pogodi tko sam. 18. 01. 2015. Dostupno na: POGODI TKO SAM – ponavljanje gradiva (četvrti razred) (vjeronaucni-portal.com). (06. 09. 2021.).
27. Učitelji, psiholozi i socijalna pedagoginja o posljedicama pandemije koronavirusa na mentalno zdravlje školske djece. 01. 09. 2021. Dostupno na: Školske novine: Učitelji, psiholozi i socijalna pedagoginja o posljedicama pandemije koronavirusa na mentalno zdravlje školske djece | Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba (poliklinika-djeca.hr). (07. 09. 2021.).
28. R. VASTA, M. HAITH, S. MILLER, *Dječja psihologija*, Jastrebarsko, 2005.
29. FRANJO, Neka obitelj bude u središtu pozornosti Crkve i društva, 15. 03. 2021. Dostupno na: Papa Franjo: Neka obitelj bude u središtu pozornosti Crkve i društva - Vatican News, (11.05.2021.).
30. A. B. ŽGANEC, *Dijete i obitelj: Emocionalni i socijalni razvoj*, Jastrebarsko, 2003.